

Wát je zegt en hóe je het zegt

Academische vaardigheden in Wijsbegeerte
herziene versie — 24 mei 2011

Bert van den Brink
Dascha Düring
Henk van Gils
Jan Hastrich
Menno Lievers
Janneke van Lith
Ernst-Otto Onnasch
Piet Steenbakkens
Stephanie Roels
Micha H. Werner

Bert van den Brink et al.:

*Wát je zegt en hóe je het zegt: Academische vaardigheden
in de bacheloropleiding Wijsbegeerte aan de Universiteit Utrecht*
2^e, herziene editie, Utrecht, 24 mei 2011

Gezet uit de Linux Libertine en de Linux Biolinum
met de *open source* programma's [L^AT_EX](#)
en [E^TE_X](#); zie www.lyx.org

De plaats van academische vaardigheden in het onderwijs benadrukt dat wijsgerige competentie niet alleen blijkt uit wát je zegt maar ook uit hóe je het zegt. Met name beginnende studenten begrijpen soms niet waarom in beginsel originele, maar slordig verwoorde en slecht verantwoorde inzichten door docenten kritisch worden beoordeeld. Het gaat, zo stellen ze wel eens, toch om het idee? Dat is een misvatting. Een slordig uitgedrukt idee is niet meer dan — juist: een slordig idee. Vorm en inhoud gaan hand in hand en bepalen samen de kwaliteit van een wijsgerige presentatie of een wijsgerig werkstuk. Het schrijven van eigen werk vormt een belangrijk deel van het wijsbegeerteonderwijs, en het helder vormgeven van ideeën is daar bij uitstek van belang.

Inhoudsopgave

TEN GELEIDE	9
INLEIDING: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN	11
ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN ONDER VIER ASPECTEN	11
HET VAARDIGHEDENONDERWIJS	12
HOOFDSTUK 1: FILOSOFISCH LEZEN	15
§1 TIPS VOOR DE BEGINNENDE STUDENT	15
§2 VOORTGEZET FILOSOFISCH LEZEN	17
§3 CHECKLIST LEZEN	19
HOOFDSTUK 2: GESCHREVEN ACADEMISCH WERK	21
§1 WAT JE ZEGT EN HOE JE HET OPSCHRIJFT	21
§2 SOORTEN SCHRIJFOPDRACHTEN	22
§3 ASPECTEN VAN HET SCHRIJFFROCES	23
§4 CHECKLIST BEOORDELING GESCHREVEN WERK	29
HOOFDSTUK 3: RICHTLIJNEN VOOR TITELBESCHRIJVEN EN CITE- REN	33
WOORD VOORAF: OVER ACADEMISCHE INTEGRITEIT	33
§1 INLEIDING	34
§2 HET VERANTWOORDEN VAN BRONNEN: TWEE SYSTEMEN	34
§3 VOETNOTEN EN BIBLIOGRAFIE: HET VERSCHIL	35
§5 BOEKEN	36
§6 ARTIKELEN EN HOOFDSTUKKEN	39
§7 DIGITALE BRONNEN	40
§8 VOETNOTEN: UITWERKING EN VORMGEVING	44
§9 HET OPSTELLEN VAN DE BIBLIOGRAFIE	45
§10 CITEREN	46
§11 CONTROLEER TEN SLOTTE NOG ALTIJD...	49

HOOFDSTUK 4: HET REFERAAT	51
§1 VERWACHTINGEN AAN HET REFERAAT	51
§2 HET HOUDEN VAN EEN REFERAAT	53
§3 CHECKLIST REFERAAT	55
HOOFDSTUK 5: VRAGEN STELLEN EN DISCUSSIËREN	57
§1 EEN GOEDE VRAAG EN DISCUSSIEBIJDRAGE	57
§2 CONCLUSIE	59
APPENDIX 1: DE BIBLIOTHEEK	61
§1 UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT	61
§2 VEEL GESTELDE VRAGEN (FAQ) OVER DE UBU	62
§3 ADRESGEGEVENS UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT	64
APPENDIX 2: ELEKTRONISCHE HULPMIDDELEN BIJ CITEREN	65
APPENDIX 3: PORTFOLIO & TUTORAAT	67
APPENDIX 4: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ THEORETISCHE FILOSOFIE	69
APPENDIX 5: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ GESCHIEDENIS VAN DE FILOSOFIE	73
APPENDIX 6: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ PRAKTISCHE FI- LOSOFIE	77
GERAADPLEEGDE BRONNEN	81

Lijst van tabellen

0.1	Academische vaardigheden binnen het eerste studiejaar	13
0.2	Checklist lezen	20
0.3	checklist beoordeling geschreven werk	30
0.4	voorbeeld van een <i>hand-out</i>	54
0.5	checklist referaat	56
0.6	basisregels natuurlijke deductie systemen propositielogica	70

TEN GELEIDE

Als wellicht geen andere studie is filosofie sterk theoretisch en inhoudelijk georiënteerd. Wie niet houdt van het vergaren en later ook zelf ontwikkelen van gedegen theoretische kennis omtrent het menselijk denken en handelen in zijn historische, conceptuele en systematische aspecten, zal de studie niet gemakkelijk afronden. Filosofie is in de eerste plaats een lees- en schrijfstudie en vraagt als zodanig om veel geduld, doorzettingsvermogen, creativiteit en motivatie. Maar wie op deze vlakken inzet toont, zal met veel plezier wijsbegeerte studeren.

De voor je liggende reader, 'Wát je zegt en hóe je het zegt', is bedoeld om je tips aan de hand te doen over de academische vaardigheden die je nodig zult hebben om de studie met succes te doorlopen. Het woord 'tips' is daarbij zorgvuldig gekozen; de reader presenteert geen uitgewerkt didactisch concept ter verwerving van academische vaardigheden en ambieert niet een antwoord te geven op elke vraag die er omtrent academische vaardigheden binnen de studie Wijsbegeerte zou kunnen rijzen.

Een eerste voorwaarde voor succesvol wijsbegeerte studeren is vanzelfsprekend dat je weet hoe je een filosofische tekst leest. Het eerste hoofdstuk van deze reader wil daarbij behulpzaam zijn. Maar kennis *vergaren* door filosofische teksten te lezen is niet genoeg: je zult je kennis tijdens je studie dikwijls moeten *presenteren*. Vanaf de eerste cursus die je volgt zal er van je worden verwacht dat je schriftelijke en mondelinge studievaardigheden ontwikkelt die aansluiten bij het specifieke type studie waarvoor je hebt gekozen. In het tweede hoofdstuk gaan we daarom in op de vaardigheid van het schrijven. In het derde hoofdstuk staat de belangrijke vaardigheid van een correcte en integere omgang met bibliografische gegevens en literaire bronnen centraal. In het vierde hoofdstuk wordt de vaardigheid van het houden van een referaat besproken. In het vijfde hoofdstuk wordt tenslotte kort ingegaan op het stellen van goede vragen en op een productieve wijze discussiëren. Bij alle hoofdstukken vind je, voor zover nodig, 'checklists' aangaande alle vereisten waaraan je werkstuk moet voldoen voor je het met vertrouwen op een voldoende beoordeling kunt inleveren. Bovendien vind je bij de hoofdstukken over schrijven en het houden van een referaat een overzicht van de

door docenten gebruikte beoordelingscriteria van werkstukken. Tenslotte vind je diverse appendices over het gebruik van de bibliotheek, het portfolio, en drie korte stukken van docenten wijsbegeerte over vaardigheden op hun specifieke gebieden: theoretische filosofie, geschiedenis van de filosofie en praktische filosofie.

Graag bedanken we Jan Hastrich, Menno Lievers en Piet Steenbakkers voor het door hen aangeleverde materiaal en het gehele docentencorps wijsbegeerte voor de uiterst nuttige commentaren die wij op twee eerdere versies van dit werkstuk mochten ontvangen. Wij hopen van harte dat de reader ‘Wát je zegt en hóe je het zegt’ studenten zal helpen met nog meer plezier en vaardigheid wijsbegeerte te studeren.

Stephanie Roels en Bert van den Brink, augustus 2005

ACTUALISERING. Op basis van een gebruikersenquête, georganiseerd van Fleur Jongepier (dank daarvoor!), is de reader in 2010/11 door de “vaardighedencommissie” herzien en geactualiseerd. Meegedaan hebben daaraan: Dascha Düring, Henk van Gils, Janneke van Lith, Ernst-Otto Onnasch en Piet Steenbakkers.

Micha H. Werner, namens de vaardighedencommissie, mei 2011

INLEIDING: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN

ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN ONDER VIER ASPECTEN

Alle in deze reader besproken vaardigheden worden het beste verworven door uit te gaan van de volgende stelregel: het verwerven en presenteren van zowel kennis óver filosofie als werkelijk filosofische kennis is grofweg onder te verdelen in vier aspecten:

1. Het ontwikkelen van een probleemstelling – onderverdeeld in vraagstelling, relevantie en doelstelling
2. Het ontwikkelen van een argument
3. Het bereiken van een conclusie
4. Een verantwoording van bronnen

De probleemstelling informeert jou en je lezer of je toehoorder over *wat je waarom* wilt onderzoeken en *waarom* dit onderzoek relevant is (zie voor gedetailleerde informatie hoofdstuk 2, paragraaf 3, p. 23). Vervolgens wordt er van je verwacht dat je je doelstelling beargumenteert. Wat betreft argumentatie zijn er binnen de verschillende gebieden van de academische filosofie heel verschillende verwachtingen, dus let hier goed op! (Zie voor verdere informatie ook de appendices 3 t/m 5, p. 69) Je argumentatie leidt tot je conclusie; wat hiervan verwacht wordt kun je verder vinden in hoofdstuk 2, paragraaf 3, p. 23. Tot slot is het voor een goed academisch stuk noodzakelijk dat je je verantwoordt over je bronnen. Hierover vind je verder informatie in hoofdstuk 3, p. 33.

HET VAARDIGHEDENONDERWIJS

Aan het begin van je studie Wijsbegeerte krijg je onderwijs in negen verplichte vakken waarbinnen steeds wordt verwacht dat je bepaalde vaardigheden oefent. Dat neemt meestal de vorm aan van het voldoen aan bepaalde lees-, schrijf- en presentatieopdrachten en het leren van de feedback die je erop krijgt. *Learning by doing* is daarbij het uitgangspunt, niet *learning by the book*. Docenten zullen dikwijls naar de vaardighedenreader verwijzen wanneer ze je een opdracht opgeven, of wanneer ze in een begeleidingsgesprek vaststellen dat je je beter in de vereisten aan academisch schrijven of spreken moet verdiepen. Wees zelfstandig in de omgang met de vereiste vaardigheden, dat wil zeggen: zie de verwerving van de benodigde vaardigheden primair als je eigen taak en niet als die van docenten. Deze reader kan je helpen inzicht te verwerven in academische vaardigheden, maar uiteindelijk kun je ze alleen verwerven en perfectioneren door ze zelf te oefenen. Dat zal in alle cursussen tijdens je studie nodig zijn; op basisniveau in de eerstejaarsvakken en steeds uitgebreider naarmate je vordert in je studie.

In het volgende schema is kort uiteengezet in welke van deze cursussen welke vaardigheden de nadruk krijgen – dit betekent niet dat andere vaardigheden niet aan bod komen in een desbetreffende cursus. De cursussen houden met elkaar verband, dus let er op dat in eerdere cursussen opgedane kennis in volgende modules wordt voorondersteld. In de latere jaren van de bacheloropleiding ligt er nog altijd een grote nadruk op de vaardigheden. Je leert dan, wederom vooral *by doing*, de vaardigheden die je hebt opgedaan in de verplichte vakken aan te scherpen en, als het goed is, met steeds meer ervaring en zelfvertrouwen in te zetten bij je ontwikkeling van en omgang met wijsgerige kennis.

Tabel 0.1: Academische vaardigheden binnen het eerste studiejaar

Onderwezen vaardigheden*	
<i>Blok 1</i> Geschiedenis I Ethiek I	Kennis 1 & Schrijven 1 Lezen & Argumenteren
<i>Blok 2</i> Logica Filosofie van de geest	Formele vaardigheden 1 (formeel argumenteren) Referaat 1 & Schrijven 2
<i>Blok 3</i> Geschiedenis II Taal filosofie	Kennis 2 & Formele vaardigheden 2 (Formeel schrijven) Lezen 2
<i>Blok 4</i> Geschiedenis III Politieke en sociale filosofie	Kennis 3 & Referaat 2 Schrijven 3 (Academisch schrijven)

* De genoemde vaardigheden geven alleen aan welke vaardigheid speciaal aandacht wordt gegeven. Dit betekent wederom niet dat andere vaardigheden niet aan bod komen.

HOOFDSTUK 1: FILOSOFISCH LEZEN

§1 TIPS VOOR DE BEGINNENDE STUDENT

Het je eigen maken van een filosofische tekst is een zéér belangrijke vaardigheid die centraal zal staan tijdens de verplichte vakken. In eerste instantie zullen de teksten nog relatief kort zijn, maar gaandeweg wordt er van je verwacht dat je je vertrouwd kunt maken met langere en moeilijkere teksten. Je kunt op vele vlakken leren van een tekst; de ervaring toont dat het grondig bestuderen van een tekst onder begeleiding van een docent de allerbeste leerschool is voor de jonge filosoof.

Filosofische teksten onderscheiden zich dikwijls van andere teksten door hun compacte schrijfstijl en de hoge dichtheid van argumenten en informatie. Bovendien gebruikten de klassieke filosofen geen overzichtelijke set van regels zoals die in deze vaardighedenreader en hielden zich dus niet aan de hierin beschreven vereisten aan een academisch paper. Het is daarom van belang dat je de tekst zowel nauwkeurig als ‘actief’ leest, dat je dus met de auteur probeert mee te denken door diens tekst in systematische en historische context weet te plaatsen. Laat je daarbij niet intimideren door moeilijk taalgebruik en vooral niet door de gegeven argumenten zelf.

TEMPO. Het lezen van wijsgerige teksten vergt veel tijd. Laat je niet imponeren door mensen die stellen dat ze twintig pagina’s Hegel of Kant per uur lezen: *goed lezen betekent bij sommige auteurs maar vijf pagina’s per uur*. Dat lijkt weinig, maar je hebt naast de colleges over het algemeen 12 studieuren per vak per week. Er is dus ruimte voor het lezen van grofweg 60 pagina’s per week per vak; 120 pagina’s voor twee vakken. Filosofie is ontegenzeggelijk een boekenstudie, wie niet voldoende tijd neemt om te lezen zal vroeg of laat over een te smalle wijsgerige basis blijken te beschikken. Zorg er dus voor dat je in je weekplanning

tijd reserveert, waarin niets of niemand je kan afhouden van je filosofische leesavonturen.

MEERDERE KEREN LEZEN. Het is altijd aan te raden een filosofische tekst meerdere keren te lezen. Een eerste keer kun je de tekst in zijn geheel lezen, zodat je een globale indruk krijgt van de inhoud ervan. Onderscheid hoofd- en bijzaken; dit zal je helpen een goed beeld te krijgen van welke vragen jij aan de tekst wil stellen. Bijvoorbeeld: achterhalen wat Kant bijvoorbeeld bedoelt met termen zoals 'begrip', 'aanschouwing' of 'idee' en wat hij van zulke termen in theoretisch opzicht verwacht. Maak aantekeningen van de passages die je bijzonder belangrijk lijken en van die passages die je moeilijk vindt. Let bij eerste lezing ook op de titel, tussenkopjes en wellicht de hoofdstukindeling van het boek waaruit de tekst afkomstig is: hieruit kun je veel afleiden over de grotere lijn en de opbouw van een argument. Noteer moeilijke woorden, zoek ze op in een filosofisch woordenboek of vraag naar de precieze betekenis tijdens het hoorcollege of de werkgroep.

lees een moeilijke tekst eerst globaal en pas in tweede instantie met aandacht voor alle details

Bij tweede lezing zul je in grote lijnen weten waar de tekst over gaat. Je kunt je nu helemaal concentreren op begrip van de centrale argumenten van de auteur en de daartoe benodigde doordringing van de meer onheldere passages. Je leest nu

veel preciezer en kritischer dan de eerste keer. Probeer de argumentatielijn van de auteur te doorgronden en concentreer je op de vraag- en doelstelling, de structuur en de conclusie van de tekst. Het kan hierbij erg behulpzaam zijn om te letten op de aanwezigheid en de plaats van voegwoorden (maar, daarentegen, bovendien etc.) en opsommingen (allereerst, vervolgens, ten eerste/tweede/derde, ter afsluiting etc.). Iedereen heeft zijn eigen manier van lezen en het zich eigen maken van een tekst, probeer verschillende manieren uit en tracht te achterhalen wat voor jou het beste werkt.

Het goed en grondig leren lezen van filosofische teksten is een belangrijk onderdeel van je bacheloropleiding. Je zult merken dat je er na enige tijd en oefening meer behendigheid in ontwikkelt en dat sommige methodes voor jou persoonlijk beter werken dan andere, hetgeen maakt dat je efficiënter omgaat met literatuur.

STRUCTUUR VAN DE TEKST. De volgende stap van je analyse is het in eigen woorden schematisch weergeven van de structuur van de tekst. Een auteur houdt niet altijd de meest ideale (lees: schematische) vorm aan bij het schrijven en kan bijvoorbeeld beginnen met een conclusie, zijn stelling überhaupt niet expliciet

maken of een schrijfstijl hanteren die het je moeilijk maakt zijn ideeën te begrijpen. In dit soort gevallen moet je actief in de tekst op zoek gaan naar conclusies, en vervolgens naar de manier waarop de schrijver die beargumenteert. Het is daarom raadzaam een tekst in een paar hoofdpunten samen te vatten en een archief met samenvattingen aan te leggen – dit zal ook later voor je studie handig blijken te zijn. Een goede manier om deze weergave schematisch op te stellen vind je aan het eind van dit hoofdstuk.

BEGRIPS- EN DISCUSSIEVRAGEN. Het formuleren van begrips- en discussievragen is een belangrijk onderdeel van filosofisch lezen. Begripsvragen zijn bijvoorbeeld vragen ter verduidelijking van de terminologie of de situatie: wat bedoelt een auteur precies met de begrippen die hij gebruikt, tegen wie of wat argumenteert hij en wat voor vooronderstellingen maakt hij? Discussievragen richten zich bijvoorbeeld op de structuur van de tekst: klopt het wel dat (deel)conclusie c logisch uit argument a en b volgt? Of misschien twijfel je aan de betrouwbaarheid van de conclusie omdat de assumpties of argumenten controversieel zijn, vind je dat de auteur relevante elementen negeert of wellicht gewoon de verkeerde vraag probeert te beantwoorden. Zoals je ziet is het voor het formuleren van discussievragen dus van belang eerst de tekst secuur gelezen te hebben: uit een halfslachtig bestuderen van teksten komen ook ondoordachte begrips- en discussievragen voort.

let bij het lezen van een tekst op het gebruik en plek van voegwoorden

§2 VOORTGEZET FILOSOFISCH LEZEN

Werkelijk begrip van een tekst is afhankelijk van kennis van factoren die vaak niet direct in een primaire tekst zijn terug te vinden, zoals de maatschappelijke, culturele en wetenschappelijke context waarin de tekst tot stand kwam. Die factoren zijn op verschillende wijzen te analyseren; zo kan de invloed van de ene filosoof op de andere historisch maar ook meer systematisch worden bestudeerd. Daarmee is nog weinig gezegd, omdat zowel op het gebied van de geschiedenis van de filosofie als van de systematische filosofie voortdurend theoretische debatten plaatsvinden over de vraag wat het betekent historisch dan wel systematisch filosofisch onderzoek te doen. Het is overigens een misvatting te verwachten dat historisch onderzoek alleen bij de disciplinegroep Geschiedenis van de Filosofie wordt gedaan en systematisch onderzoek alleen bij Theoretische en Praktische Fi-

losofie. De goede filosoof kent de weg op al deze gebieden en gebruikt de breedte van zijn of haar kennis en vaardigheden om op een specifiek gebied zo goed mogelijk werk te verrichten.

CONTEXT EN PERSPECTIEF. Dat geldt ook voor filosofisch lezen. Lees bijvoorbeeld een praktisch-filosofische tekst niet alleen als praktisch-filosofische bijdrage aan een praktisch-filosofisch debat. Vaak zul je de tekst veel beter leren begrijpen en wellicht bekritisieren wanneer je hem in een historisch perspectief plaatst of problematische argumenten middels een logische analyse ontrafelt. Als je in een werkgroep of een paper het niveau van de ‘slaafse’, dat wil zeggen: reactieve, omgang met studievragen of een voorgeschreven probleemstelling kunt ontstijgen door een verhelderend perspectief uit een andere wijsgerige subdiscipline op de discussie los te laten, zullen docenten en medestudenten je vaak dankbaar zijn. Omgang met de resultaten van goed filosofisch lezen is, kortom, geen kwestie van reproductie, maar van een gerichte en actieve omgang met de tekst. In de loop van je studie wordt steeds meer diepgang van je verwacht, niet alleen begripsmatig (interpretatie, analyse, verdieping), maar ook in de spreekwoordelijke breedte (overzicht, synthese, encyclopedische kennis). In beginsel wordt de context van een tekst toegelicht in de hoorcolleges en in secundaire literatuur. Maar natuurlijk kun je daar op persoonlijk initiatief verder in gaan middels de raadpleging van encyclopedieën, andere werken van de bestudeerde auteur of bredere secundaire literatuur. Hoe ver je moet gaan in de reconstructie van de context van bestudeerde literatuur is moeilijk algemeen te zeggen. Het zal meestal afhangen van de probleemstelling van waaruit je een tekst bestudeert. Die is vaak disciplinegebonden; feministische filosofes zullen vaak andere dingen over de context van een tekst willen weten dan argumentatietheoretici. Voor de eerste groep zal het dikwijls belangrijk zijn om te weten in hoeverre aspecten van een tekst zijn te begrijpen op grond van de man-vrouw verhoudingen uit de historische periode waaruit de auteur stamt. Argumentatietheoretici zullen eerder geïnteresseerd zijn in de verwachtingen ten aanzien van een solide argument en tekstopbouw die in die periode golden.

een tekst is altijd onderdeel van een specifieke context, die je kan helpen de tekst te begrijpen

EIGEN VOOROORDELEN EN VOORONDERSTELLINGEN. Het is altijd nodig om je bewust te zijn van de eigen vooroordelen en vooronderstellingen met betrekking tot een bepaalde auteur of thematiek. Stel dat je een artikel onder handen over legalisering

van euthanasie hebt, en je bent zelf erg tegen euthanasie; in dat geval dien je extra voorzichtig te zijn in je omgang met de tekst. Je zou de auteur vanwege je eigen vooronderstellingen of gevoeligheden immers gemakkelijk dingen in de schoenen kunnen schuiven die hij of zij helemaal niet zegt of zijn argumenten te gemakkelijk wegwuiven omdat je het principieel met hem oneens bent. Een filosoof mag zich door de eigen vooronderstellingen niet in de luren laten leggen. Dit betekent niet dat je eigen vooronderstellingen en gevoeligheden altijd moet proberen uit te schakelen, maar dat je ze moet leren kennen om op een eerlijke en *open-minded* manier met teksten te kunnen gaan. Ook moet je oppassen voor je eigen mening: als je heel sterk overtuigd bent van een bepaald idee, ben je snel geneigd dit te makkelijk als oncontroverseel te begrijpen en het daarom niet goed te beargumenteren.

DOCENTEN EN HUN VOORKEUREN. Bedenk tenslotte dat iedere docent zijn of haar eigen opvatting heeft omtrent de wijze waarop je bepaalde teksten moet lezen. Binnen de geschiedenis van de wijsbegeerte worden daartoe andere methodes gebruikt dan in de praktische en de theoretische filosofie, maar ook binnen de verschillende disciplines zul je met verschillende werkwijzen worden geconfronteerd. Een van de mooiste zaken aan de academische studie is dat de universiteit de intellectuele vrijheden van haar medewerkers en studenten wenst te beschermen en bevorderen. Een resultaat daarvan is dat je een pluraliteit aan redelijk beargumenteerde meningen en benaderingswijzen voor je kiezen krijgt die elkaar soms ten dele uitsluiten. Dat geldt ook voor de standpunten van verschillende docenten ten aanzien van de vereisten aan goed lezen en andere academische vaardigheden. Deze reader tracht afstand te houden van de moeilijkheden rond het methodisch pluralisme binnen de wijsbegeerte en tracht daarom slechts rudimentaire aanbevelingen ten aanzien van de vaardigheden te geven.

§3 CHECKLIST LEZEN

We sluiten dit hoofdstuk af met een checklist met behulp waarvan je kunt vaststellen of je er vanuit mag gaan dat je een tekst goed hebt gelezen. Wanneer dat het geval is dan zul je na raadpleging van je aantekeningen in ieder geval de volgende vragen kunnen beantwoorden.

Tabel 0.2: Checklist lezen

Welke *auteur* – welk *jaar* – welke *filosofische traditie*?

Wat is de *titel*? Wat zegt de titel over de tekst?

Situering – wat is de *context* van de tekst, bijvoorbeeld in het oeuvre van de auteur?

Is de tekst in een specifieke discussie, traditie of ‘school’ te plaatsen?

En in historisch perspectief?

In welke kopjes, paragrafen etc. is de tekst *onderverdeeld*?

Welk *probleem* staat in de tekst centraal? (vraagstelling van de tekst)

Wat is de relevantie volgens de auteur?

Met welk *doel* is de tekst geschreven? (doelstelling van de tekst)

Welke *argumenten* geeft de auteur?

Zijn die in een argumentatieanalyse te vangen? Bijvoorbeeld:

- a. argument a (premissie)
- b. argument b (premissie)
- c. uit a en b volgt c
- d. argument d (premissie)
- e. conclusie: uit c en d volgt e

Wat is de *conclusie*?

Welke *strategie* hanteert hij/zij daarbij (kritiek geven, stelling nemen, samenvatten, beschrijven, vergelijken etc.)

Wat is de *kern* van de tekst in 5 zinnen?

Wat zijn de belangrijkste *begripsvragen*?

Wat zijn de belangrijkste *discussievragen*?

Welke *plaats* neemt deze tekst *in de cursus* in?

HOOFDSTUK 2: GESCHREVEN ACADEMISCH WERK

§1 WAT JE ZEGT EN HOE JE HET OPSCHRIJFT

Zoals in de titel van deze reader al duidelijk wordt: het gaat niet alleen om wát je zegt, maar ook hóe je het zegt. Bij geschreven werkstukken is dit, wellicht nog meer dan bij andere vormen van het omgaan met filosofische literatuur, het geval: in tegenstelling tot een discussie of een referaat is er bij een essay, paper of scriptie geen interactie met de toeschouwer. Je docent of medestudenten kunnen je niet vragen te verhelderen wat je bedoelt, en dat betekent dat essentieel is dat je in één keer goed uitdrukt wat je wilt overbrengen. Dit is iets dat vaak wordt onderschat, en niet alleen door beginnende studenten: maar al te vaak gebeurt het dat een these of argument ambigue of simpelweg onhelder geformuleerd wordt, waarmee je betoog overmijdelijk aan kracht zal inboeten. Het is daarom zaak grondig stil te staan bij hoe je opschrijft wat je wilt zeggen.

OMVANG. Schrijfopdrachten in het eerste jaar hebben een omvang van tussen de 500 en de 2000 woorden. De gevraagde omvang lijkt misschien mee te vallen, maar vaak is het gemakkelijker om méér en moeilijker dan om mínder te schrijven. Het verdient dus aanbeveling om je woorden zorgvuldig te kiezen. Schrijf bondig! Docenten kunnen strafpunten geven voor te groot uitgevallen werkstukken. Dat moet je niet begrijpen als muggenzifterij, maar het is simpelweg zo dat je ‘vals speelt’ ten opzichte van je medestudenten als je teveel woorden gebruikt: in meer woorden kan je meer zeggen. Je kunnen houden aan een woordenlimiet is een basisvaardigheid, die ook in je latere werk (al dan niet wetenschappelijk) essentieel is: denk daarom bij *iedere* alinea na over de relevantie van het daarin naar voren gebrachte idee of argument. Irrelevantie en onnodige herhaling = schrappen.

denk bij iedere alinea na over de relevantie! irrelevant = schrappen

VERSCHILLEN EN OVEREENKOMSTEN TUSSEN DISCIPLINES. De verschillende disciplines kennen ten dele eigen benaderingen voor filosofische verhandelingen. Het is heel goed mogelijk dat je bij Geschiedenis 1 (GF) een paper anders opstelt dan bij Politieke en Sociale Filosofie (PF) of Taalfilosofie (TF). Maar elk geschreven werkstuk heeft behoefte aan focus. Die focus zal altijd welvaren bij de vier aspecten die in de inleiding zijn genoemd: een heldere probleemstelling, een goed argument, een goed verantwoorde conclusie en openheid over je bronnen. Centraal staat dat je paper een *betoot* is, niet louter een strikt samenvattende beschouwing van de literatuur. De literatuur dient vanzelfsprekend als uitgangspunt, maar *jij* interpreteert de literatuur, *jij* bent de architect van je eigen paper. Een goed paper is precies, maar tegelijkertijd ook zelfstandig in de omgang met de besproken literatuur. Het is belangrijk hierin een evenwicht te bereiken. Een paper dat niet meer doet dan heel precies samenvatten zal filosofisch oninteressant zijn; een paper dat de literatuur volstrekt negeert en allang bestaande wielen opnieuw uitvindt voldoet ook niet aan de eisen. In alle deelgebieden van de filosofie zal je een evenwicht moeten vinden tussen deze twee uitersten.

EIGEN MENING? Er bestaat nogal eens onduidelijkheid over de vraag of het gewenst is dat een filosofiestudent een ‘eigen mening’ verwoordt over een filosofisch vraagstuk. Docenten zullen op deze vraag soms verschillend antwoorden, maar dit is slechts een schijnbare onenigheid. Docenten die stellen dat verwoording van

een eigen mening van belang is, bedoelen nooit dat ze willen weten wat je *persoonlijk* vindt van een bepaalde these van Gödel, Frege, of Spinoza, of over democratie, euthanasie, of wetenschappelijke integriteit. Wat ze wel bedoelen is het volgende: ze willen aan een paper

een eigen mening is nooit je persoonlijke mening, maar een authentieke omgang met de literatuur

zien dat jij je op een authentieke wijze kunt verhouden tot de besproken literatuur, dat je eerlijk maar kritisch omgaat met de teksten en een positie inneemt ten opzichte van de stelling en argumenten. Dus *wel* een eigen mening in de zin van het kritisch verhouden tot een tekst, maar *niet* een eigen mening in de zin van een (onbeargumenteerde) persoonlijke voorkeur.

§2 SOORTEN SCHRIJFOPDRACHTEN

Binnen de studie kom je in aanraking met verschillende soorten schrijfofdrachten. Het is moeilijk aan te geven wat de exacte verschillen zijn, alleen al omdat

elke docent weer zijn of haar eigen opvatting heeft over wat een ‘schrijfoefening’ is, wat een ‘essay’, wat een ‘paper’, en wat een ‘scriptie’. Los van alle terminologie is het vooral belangrijk dat jij als student duidelijkheid verkrijgt over hetgeen van je verwacht wordt voor een bepaalde schrijfpdracht: wat de inhoudelijke en structurele vereisten zijn. In het eerste studiejaar zal je voornamelijk kleinere opdrachten doen die met ‘schrijfpdracht’ of ‘essay’ (letterlijk ‘probeersel’) worden aangeduid: dit zijn reconstructies van argumenten of vergelijkingen tussen twee of meer auteurs, en wellicht al voorzichtige pogingen om zelf een argumentatie op te zetten. In de loop van je studie worden de stukken die je moet schrijven langer en de vereisten strenger: je paper (langer stuk) moet duidelijk uit een inleiding, middenstuk en conclusie bestaan en je dient een eigen argument te ontwikkelen dat de stelling die je verdedigt ondersteunt. In de scriptie of eindwerkstuk laat je zien dat je deze academische schrijfvaardigheden op wetenschappelijk niveau kunt perfectioneren.

§3 ASPECTEN VAN HET SCHRIJFPROCES

NOODZAKELIJKE EIGENSCHAPPEN VAN EEN GESCHREVEN WERKSTUK. Het is afhankelijk van de lengte van het te schrijven stuk of je de hieronder besproken elementen kunt behandelen zoals ze hier beschreven zijn; voor een essay van 750 woorden heb je simpelweg niet de ruimte een uitgebreide inleiding en veelomvattende conclusie te schrijven. Je moet zelf een balans vinden tussen vorm en inhoud, maar feit is dat alle schriftelijke werkstukken altijd zijn opgebouwd uit:

1. een titel
2. een inleiding met een probleemstelling en een overzicht van de structuur van het werkstuk
3. een middenstuk met daarin de argumentatie waarin alle binnen het werkstuk relevante informatie uitgewerkt wordt
4. een conclusie, die het gezegde nogmaals samenvat en
5. een overzicht van de gebruikte bronnen.

Let wel: dat het paper uit deze onderdelen moet bestaan, wil niet zeggen dat je deze *expliciet* hoeft te benoemen; boven de inleiding hoeft niet per se ‘inleiding’ te staan, het woord ‘middenstuk’ mag best vervangen worden door een paragraaftitel.

TITEL. Een goede titel is van groot belang, en toch wordt zij vaak vergeten. Het verdient aanbeveling om goed over je titel na te denken en te bepalen of deze de lading van je paper dekt. Een goede titel geeft simpelweg aan waarover het paper gaat: datgene wat in je paper centraal staat moet er door worden uitgedrukt. Vaak is het goed om in een ondertitel extra informatie te geven, bijvoorbeeld over je methodische benadering of de aspecten van een theorie waaraan bijzondere aandacht wordt besteed. Voorbeelden van goede titels zijn:

- De godsbewijzen van Anselmus – twee epistemologische problemen
- Wetenschappelijke revoluties? Over de notie ‘vooruitgang’ in de wetenschapsonwikkeling
- Recht op euthanasie? Een deontologische benadering van vrijwillige levensbeëindiging

Voorbeelden van slechte (lees: nietszeggende) titels zijn dan:

- Opmerkingen over Anselmus
- Vooruitgang
- Dilemma’s van euthanasie
- Heidegger en de grote stad
- Samson & Gert en de antinomieën van de speculatieve rede

INLEIDING. De ‘pakkendheid’ van een paper staat of valt vaak met de inleiding. Eigenlijk is de inleiding, in combinatie met de titel, het visitekaartje van je werk. Hier wordt de probleemstelling geïntroduceerd en in een context geplaatst. De inleiding van je tekst formuleert het *wat-waarom-hoe* van je betoog. *Wat* is je centrale vraag (een vraagstelling), *waarom* wil je deze vraag beantwoorden (relevantie), *wat* denk je te kunnen beargumenteren (doelstelling) en *hoe* ga je het doen (welk argument ga je op welke wijze ontwikkelen)? Het is daarbij heel belangrijk dat je probleemstelling uiteindelijk in één of twee zinnen helder en duidelijk geformuleerd wordt. De probleemstelling is hét centrale onderdeel van je paper. Bij het opstellen van je probleemstelling dien je in je achterhoofd te houden dat het hier om de wegwijzer van je betoog gaat. In je paper doe je *onderzoek* dat uit de probleemstelling is geboren (zie ook de volgende alinea).

Bij papers van een gemiddelde lengte is het niet noodzakelijk een inhoudsopgave te maken. Je kunt bij een korte tekst de structuur van je werkstuk namelijk goed uiteenzetten in je introductie. Wel is het aan te bevelen na de formulering van je probleemstelling de inhoud en structuur van het paper kort aan te duiden. Zo kun je bijvoorbeeld aangeven dat je in §1 een zeker argument van A zult weergeven,

in §2 de kritiek daarop van B, in §3 de context waarin deze kritiek te begrijpen is en tot slot in §4 jouw verdediging van A gezien de punten die je in §3 naar voren hebt gebracht.

PROBLEEMSTELLING. De probleemstelling valt uiteen in een vraagstelling, de relevantie van de vraagstelling en je doelstelling. De *vraagstelling* formuleert welke vraag centraal staat, de *relevantie* waarom deze vraag relevant is voor het debat waarin je je begeeft en de *doelstelling* stelt wat je denkt te kunnen beargumenteren.

zet aan het einde van je inleiding de structuur van je stuk uiteen

Een *vraagstelling* verwoordt het punt waarover je je verwondert, bijvoorbeeld de samenhang tussen twee begrippen in een theorie (hoe kunnen zowel een notie van individuele vrijheid als een notie van solidariteit uitgangspunt zijn van een bepaalde normatieve politieke theorie?), of de veronderstelde invloed van de ene filosoof op de andere (bijvoorbeeld: als Nietzsche stelt te zijn beïnvloed door Machiavelli's machtsbegrip maar tegelijkertijd een heel andere machtsofpvatting heeft als Machiavelli dan lijkt het interessant en nodig om na te gaan hoe die invloed precies in elkaar zit).

De *relevantie* geeft aan waarom je vraag relevant is voor het gebied waarin jij schrijft. Dit kan verschillende vormen aannemen: soms is je betoog een kritiek op een bepaald argument, soms een dat negatieve consequenties van een zienswijze blootlegt, soms wellicht een waarin je de vraagstelling als zodanig in twijfel trekt. Maar het is altijd belangrijk stil te staan – en expliciet te maken – wat de relevantie is van wat jij doet: verplaatst het de focus van het debat, legt het bepaalde problemen bloot die worden veroorzaakt door het adopteren van een bepaald gezichtspunt of heeft zij negatieve maatschappelijke consequenties? In andere woorden: situeer je eigen perspectief in een context, daarmee vermijd je dat de lezer na het doornemen van je betoog denkt: wat wil je schrijver hier nu eigenlijk mee zeggen?

Een *doelstelling* verwoordt het antwoord op de vraagstelling dat je denkt te kunnen beargumenteren. Het is in feite je *werkhypothese*. Ten aanzien van de twee in het paragraafje over de inleiding genoemde voorbeelden zouden potentiële doelstellingen kunnen zijn: op conceptueel niveau aantonen dat een theorie van individuele vrijheid altijd een theorie over de sociale voorwaarden van individuele vrijheid en dus solidariteit veronderstelt; door historisch onderzoek aantonen dat Nietzsche eerder Machiavelli's retorisch briljante warsheid van bestaande denk-

wijzen over de fundamenteën van politieke macht waardeerde, dan zijn precieze conceptualisering van macht. In sommige gevallen kom je er tijdens het schrijfproces dat datgene dat je wilde beargumenteren onmogelijk of niet onprobleematisch is: dat de zaken wellicht gecompliceerder liggen dan je in eerste instantie dacht. Dit is geen probleem zolang je kunt aangeven waarom je minder hebt bereikt dan verwacht. Als je dacht te kunnen aantonen dat Frege's vroege werk een heel bepaalde invloed heeft gehad op het late werk van Dummett maar nu, wellicht tot je teleurstelling, moet vaststellen dat dit om redenen x , y , en z niet het geval blijkt te zijn, heb je toch een solide resultaat. Het is absoluut geen teken van zwakte om te concluderen dat iets dat *prima facie* goed te beargumenteren bleek, uiteindelijk veel problematischer is; dit toont juist van academische integriteit. En Sterker nog: het is voor je lezer zeer interessant om te weten waarom het pad dat je dacht te kunnen bewandelen onbegaanbaar is, en wellicht veelzeggender dan een keurig van tevoren uitgekauwd betoog kan zijn.

CONCEPTUELE EN EMPIRISCHE PROBLEEMSTELLINGEN. Er zijn tal van goede probleemstellingen mogelijk. Denk echter eraan dat filosofisch onderzoek over het algemeen zuiver *theoretisch en conceptueel onderzoek* is. Pas dus op dat je probleemstelling er geen is die op *empirische toetsbare* feiten gestoeld is. In een filosofisch paper ga je op zoek naar de betekenis van een begrip in het werk van een bepaalde filosofische auteur, de rol van een omstreden begrip in een bepaalde theorie of een bepaalde theoretische of maatschappelijk discussie, een rechtvaardigingsproblematiek ten aanzien van een ethisch of politiek voornemen, de invloed van filosoof A op filosoof B, etc. Dat soort onderwerpen zijn per definitie niet empirisch toetsbaar. Waak daarom voor de verleiding van een vraagstelling als "Wat zijn de gegeven rechtvaardigheidsopvattingen van autochtone burgers inzake het asielbeleid?". Dit vraagt om een sociologisch, niet om een wijsgerig onderzoek. De probleemstelling "Op welke wijze kunnen we bepalen welke gegeven rechtvaardigheidsopvattingen in deze verdedigbaar zijn?" vraagt juist om een filosofische analyse. Dit betekent natuurlijk niet dat je geen empirische data mag gebruiken, dat is toegestaan en interessant *mits* je deze conceptueel relevant maakt, maar het gaat erom dat je vraagstelling op zichzelf gesteund wordt door argumenten die conceptueel van aard zijn.

MIDDENSTUK. Het middenstuk van je paper bevat je eigen argumenten en reconstructies van het werk van anderen met behulp waarvan je de vraagstelling van je paper tracht te beantwoorden. Hier wordt beslist of het je lukt je beoogde argument te ontwikkelen. Je laat zien hoe je van je vraag, via het geven van argumenten, tot je conclusie komt. Hoewel niet het enige belangrijke deel van je tekst,

is het in de regel wel het meest uitgebreide. Je zult aan dit deel de meeste schrijftijd moeten wijden. Over het algemeen is het bij het schrijven van het middenstuk van belang om op de volgende punten te letten:

- Het is belangrijk dat de structuur – opbouw – van je tekst *evenwichtig* is. Daarvoor kun je alinea's en, in langere teksten, paragrafen gebruiken.
- Het gebruik van *opsommingen* (ten eerste, ten tweede, vervolgens, tot slot) is slechts verhelderend zolang de opgesomde zaken in een *argumentatieve samenhang* worden gepresenteerd. Wees voorzichtig met niet of niet voldoende beargumenteerde puntsgewijze opsommingen met gedachtestreepjes, nummers of “a t/m d's”.
- Voorkom dat je slechts een weergave van de literatuur opstelt: de lezer wil weten wat *jouw inbreng* in de kwestie is en wat jij met de argumenten doet (zie ‘Eigen mening’).
- Pas op voor *inconsistenties en logische tegenspraken* (zie appendix 3).
- In alle gevallen is het belangrijk om het standpunt van een andere auteur zo nauwkeurig en sterk mogelijk weer te geven. Ook en juist wanneer je het met die auteur niet eens bent, ben je daartoe verplicht! Daarbij stel je jezelf niet in een goed daglicht als je een slecht weergegeven argument ‘weerlegt’.
- Om je argument, interpretatie of stelling kracht bij te zetten, verdient het aanbeveling om te laten zien dat je bekend bent met mogelijke tegenwerpingen die jouw opvatting kunnen pareren. Als je argument een aantal *tegenargumenten* “overleeft” is het (uiteraard) veel overtuigender. Bovendien brengt een dergelijke opbouw de dynamiek van het probleem tot uitdrukking.
- Beperk je tot de argumenten die *relevant* zijn voor je vraagstelling: je vraagstelling biedt een weloverwogen afbakening. Het is overbodig allerlei zijpaden te bewandelen wanneer dit niet strikt noodzakelijk is; wanneer dit geen toegevoegde waarde heeft voor het eigen argument.
- Maak duidelijk of en in hoeverre de bereikte conclusie je vraagstelling beantwoordt. Wanneer dit niet het geval blijkt te zijn, maak dan duidelijk waarom je vraag- en doelstelling niet gerijmd kunnen worden en welke vragen daardoor blijven liggen. Sterker nog: het is bijna altijd het geval dat er vragen blijven liggen, het maakt je betoog juist sterk deze expliciet te maken.

CONCLUSIE. De conclusie van je tekst is feitelijk een korte herhaling van je belangrijkste punten. In een conclusie mag je *geen nieuwe informatie* meer toevoegen: wel mag je reflecteren op hetgeen je bereikt hebt (of niet) en kun je nieuwe vraagstellingen introduceren. Zorg in je conclusie dat de lijn van je betoog duidelijk geformuleerd is en dat je concluderend argument teruggrijpt op je vraagstelling. Het kan erg leuk zijn om met een pakkende zin te eindigen, maar verlies de relevantie en het wetenschappelijk gehalte van een dergelijke opmerking niet uit het oog. En nogmaals: laat je niet verleiden tot het aanbieden van nieuwe informatie, dit gebeurt al te vaak maar is academisch niet verantwoord.

schrijf bondig en kies ieder woord weloverwogen

VERWIJZINGEN EN OVERZICHT GEBRUIKTE BRONNEN. Het is van groot belang dat je verwijzingen naar en overzicht van gebruikte bronnen glashelder zijn. Een van de kenmerken van academische wetenschap is dat gedane uitspraken controleerbaar zijn. Als jij zegt dat Kant iets

beweert moet je heel precies verwijzen naar de plek waar hij die bewering doet. Bovendien is het van belang dat je lezer weet welke editie van Kant's werken je gebruikt; hij of zij wil indien nodig de editie in handen kunnen krijgen waarnaar jij verwijst. Goede verwijzingen en bibliografieën zitten complexer in elkaar dan je op het eerste gezicht wellicht denkt. Lees hierover hoofdstuk 3 (p. 33) van deze reader.

AANWIJZINGEN VOOR DE OPMAAK. Het is belangrijk dat je het paper opmaakt in een tekstverwerkingsprogramma waarmee je goed kunt omgaan. Er bestaat geen verplichte standaardopmaak, maar er wordt wel van je verwacht dat je geschreven werkstuk goed leesbaar is en op zodanige wijze is opgemaakt dat de docent gemakkelijk aantekeningen kan maken in je werkstuk. Dus: geen grappige lettertypen, smileys of andere onwetenschappelijke symbolen, wel ruime regelafstand (1.5) en dito marge.

MAAR EERST: EEN GOEDE EERSTE OPZET

Het is absoluut noodzakelijk een eerste opzet te maken voor je paper. Daarin presenteer je:

1. een vraag-, doelstelling en relevantie;
2. puntsgewijs welke argumentatieve stappen je zult gaan nemen;
3. wat je denkt dat de conclusie zal zijn;
4. welke literatuur je zult gebruiken.

Het maken van een opzet lijkt misschien onnodige moeite. De ervaring zal spoedig leren dat een goede opzet je in latere fases van het schrijven juist tijd bespaart, vooral wanneer je deze met anderen doorspreekt. Sommige docenten zullen van je vragen je eerste opzet in te leveren en deze met je bespreken. Anderen zullen in werkgroepvormen voorzien waarin je met medestudenten elkaars eerste opzetten voor het paper doornemen. Het belang hiervan kan niet worden overschat. In deze voorbereidende fase van het schrijven wordt meestal al beslist hoe goed je probleemstelling is: of ze voldoende is ingeperkt maar toch een interessante onderzoeksvraag verwoordt. Verzaak de kans dus niet om door middel van een goede eerste opzet je paper stevig op de rails te zetten.

Zodra je op basis van je opzet aan een eerste versie van je paper gaat werken zul je overigens merken dat een opzet een voorlopig hulpmiddel is, dat na verloop van tijd wellicht zijn oriënterende functie verliest. Een eerste opzet is geen absoluut kader waaraan je koste wat kost moet vasthouden. Laat de opzet je denkproces ondersteunen, niet verlammen! Pas tijdens het schrijfproces vallen je vaak betere, preciezere ideeën te binnen dan in de voorbereidingsfase. Bovendien stuit je vaak dan pas op problemen die je naar nieuwe literatuur zullen leiden, etc. Schrijven is onderzoeken en ontdekken; wie een eerste opzet als streng te volgen protocol begrijpt, heeft niet begrepen wat het betekent iets te onderzoeken. Maar wie denkt dat het schrijven van een academisch paper zonder enige eerste opzet als vanzelf gaat, komt van een koude kermis thuis.

§4 CHECKLIST BEOORDELING GESCHREVEN WERK

Elke docent beoordeelt op zijn eigen manier: sommigen zullen meer de nadruk leggen op argumentatie, anderen op creativiteit en weer voor anderen geldt dat een correctie weergave van de literatuur een zwaartepunt vormt in de evaluatie van het stuk. Maar in de volgende checklist zijn punten verzameld die zeker belangrijk zijn.

Tabel 0.3: checklist beoordeling geschreven werk

- Structuur:
 - Titel
 - Inleiding
 - Middenstuk
 - Conclusie
 - Bronvermelding en referenties volgens etiquette (zie hoofdstuk 3)
 - Literatuurlijst volgens etiquette (zie hoofdstuk 3)

- Inleiding:
 - Vraagstelling en corresponderende doelstelling zijn beargumenteerd en helder geformuleerd
 - Structuuraanduiding en onderzoeksstrategie zijn kort beargumenteerd en helder geformuleerd
 - De probleemstelling is voldoende ingeperkt; ze is behandelbaar in de beschikbare tijd en het beschikbare aantal woorden
 - De probleemstelling is relevant in het licht van de cursusdoeleinden en – in papers op gevorderd niveau – de stand van de discussie op het vakgebied (status quaestionis)

- Middenstuk:
 - Helder
 - Consistent
 - Coherent
 - Systematisch opgebouwd
 - Enkel toegespitst op de probleemstelling (dus: vraag-, doelstelling & relevantie) (geen irrelevante zijpaden)
 - Beweringen worden ondersteund door argumenten
 - Eerlijke weergave van posities en problemen uit literatuur
 - Eerlijke verwijzingen naar en overzichten van bronnen

- Conclusie:
 - Expliciet teruggrijpen op oorspronkelijke vraag- en doelstelling
 - Er worden geen zaken genoemd die niet in middenstuk zijn besproken
 - Indien doelstelling niet is gehaald: welke vragen en onderwerpen zijn om welke redenen onbeantwoord of onbehandeld gebleven (en vragen om vervolgonderzoek)

- Bronvermelding en literatuuroverzicht:
 - Presentatie, voetnoten en verwijzingen volgens academische etiquette (zie hoofdstuk 3)

- Creativiteit (zie sectie 2.1.3):
 - Zelfstandige omgang met de stof
 - Oorspronkelijkheid in ordenen en weergeven van literatuur
 - Ontwikkelen van eigen argumentatie
 - Verwerken van additionele bronnen

- Taalgebruik en spelling:
 - Aan een academische opleiding is correct taalgebruik vereist. Let op je d/t's, gebruik hele zinnen, en houd het verschil tussen gesproken en geschreven taal in het oog. Mocht je in het Engels of een andere moderne taal willen schrijven, dan is dit vaak mogelijk. Neem daarover contact op met je docent. Je bent zelf verantwoordelijk voor te nemen maatregelen inzake talige correcties.
 - Bedenk dat het docenten vrij staat puntaftrek te bezigen voor al te slordig geschreven stukken, of ze zelfs niet te accepteren.

HOOFDSTUK 3: RICHTLIJNEN VOOR TITELBESCHRIJVEN EN CITEREN

DOOR PIET STEENBAKKERS

WOORD VOORAF: OVER ACADEMISCHE INTEGRITEIT

Het correct vermelden en zorgvuldig citeren van bronnen is een vaardigheid die je als academicus geacht wordt te beheersen. De universiteit leidt op voor beroepen waarin men rapporten, artikelen en andere publicaties moet kunnen produceren, met solide verantwoording van de gebruikte bronnen. Behalve een technische, ambachtelijke kant zit aan deze vaardigheid ook nog een belangrijk ethisch aspect. Door een transparante presentatie van de bronnen die je hebt benut, en van wat je daar precies aan hebt ontleend, maak je ook duidelijk wat jouw eigen bijdrage en die van anderen is aan het onderzoek. Dat is een zaak van academische integriteit. Het niet duidelijk verantwoorden van hetgeen je aan anderen hebt ontleend kan de suggestie wekken dat de gepresenteerde inzichten voor jouw rekening komen. Andermans werk presenteren als dat van jezelf is *plagiaat*¹ – een ernstige vorm van fraude, die bij ontdekking tot zware sancties kan leiden – zelfs uitsluiting van de opleiding. Met name door internet wordt het steeds gemakkelijker informatie binnen te halen, en het is soms verleidelijk die zonder aanduiding van de herkomst in een paper op te nemen. Vermijd echter

wees altijd open en duidelijk over je bronnen

¹ Voor meer informatie over fraude en plagiaat zie <http://www.uu.nl/faculty/humanities/NL/Onderwijs/studiepuntoud/naslagenregelingen/Pages/fraude-en-plagiaat.aspx>

elke schijn van fraude door *altijd open en duidelijk* te zijn over je bronnen. Verderop in dit hoofdstuk wordt uitgelegd hoe je bronnen van het internet citeert en in je verantwoording van bronnen opneemt.

§1 INLEIDING

Wie een academisch betoog schrijft, moet zijn argumentatie verantwoorden. Daarvoor zijn conventies ontwikkeld: (voet)noten, literatuurverwijzingen, citaten. Voor het vormgeven daarvan bestaan verschillende stijlen. In dit stuk wordt één van die stijlen behandeld, namelijk die van *The Chicago Manual of Style*, 16th edition, 2010 (“Chicago 16”; zie www.chicagomanualofstyle.org). De principes daarvan worden hieronder uiteengezet, in §§ 2–9. Voor het schrijven van papers in de opleiding Wijsbegeerte wordt het gebruik van deze (internationaal gangbare en gezaghebbende) stijl aanbevolen. Bij de paper voor het vaardighedenonderwijs bij de voltijds eerstejaars-cursus Geschiedenis van de Wijsbegeerte II is het gebruik van Chicago 16 verplicht.

Opmerking. Chicago 16 is speciaal ontwikkeld voor de Amerikaanse academische praktijk. In deze samenvatting zijn de voorbeelden aangepast aan de Nederlandse situatie. Ook heb ik, als Chicago 16 alternatieven toelaat, steeds één optie gekozen.

§2 HET VERANTWOORDEN VAN BRONNEN: TWEE SYSTEMEN

Chicago 16 kent twee verschillende systemen om bronvermeldingen te documenteren:

- “humanities style”: een combinatie van (voet)noten en bibliografie,
- auteur-jaartal systeem: een combinatie van verwijzing tussen haakjes in de tekst zelf en een lijst van vermelde literatuur.

Zie voor een omschrijving, en voor vele verhelderende voorbeelden, de “[Chicago-Style Citation Quick Guide](#)”¹.

Opmerking. In deze richtlijnen is gekozen voor de “humanities style”, en wel met voetnoten (geen eindnoten).

¹ http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html

§3 VOETNOTEN EN BIBLIOGRAFIE: HET VERSCHIL

Je geeft een verwijzing naar de gebruikte bron in een *voetnoot*, en neemt alle gebruikte bronnen achteraan op in een alfabetisch geordende *bibliografie*. Hieronder worden enkele belangrijke verschillen genoemd tussen de presentatie van de gegevens in de noten en in de bibliografie.

- De informatie wordt in voetnoten beknopter weergegeven, want de lezer vindt de volledige informatie in de bibliografie.
- De interpunctie van titelbeschrijvingen in voetnoten wijkt iets af van de bibliografie.
- In de voetnoten wordt een titelbeschrijving slechts één keer gegeven: als je in latere voetnoten naar dezelfde bron verwijst, beperk je je tot een sterk ingekorte verwijzing.
- Een titelbeschrijving in een bibliografie is zo gemaakt dat deze alfabetisch kan worden teruggevonden op de achternaam van de (eerste) auteur of redacteur.

(Zie verder hieronder §8 voor voetnoten, en §9 voor de bibliografie)

Voorbeelden (eerst voetnoten, met willekeurig gekozen nootnummers; dan dezelfde titels in een bibliografie, alfabetisch geordend)

Voetnoten

14. Jonathan Walmsley, “The Development of Lockean Abstraction,” *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.
15. Harold W. Noonan, *Hume on Knowledge* (London: Routledge, 1999), 187–192.
16. Willem Frijhoff en Marijke Spies, 1650: *Bevochten eendracht* (Den Haag: Sdu, 1999), 423.
17. Daniel Garber and Michael Ayers, eds., *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998).

Bibliografie

Frijhoff, Willem, en Marijke Spies. 1650: *Bevochten eendracht*. Met medewerking van Wiep van Bunge en Natascha Veldhorst. Nederlandse cultuur in Europese context 1. Den Haag: Sdu, 1999.

Garber, Daniel, and Michael Ayers, eds. *The Cambridge History of Seventeenth-Century Philosophy*. With the assistance of Roger Ariew and Alan Gabbey. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.

Noonan, Harold W. *Hume on Knowledge*. London: Routledge, 1999.

Walmsley, Jonathan. "The Development of Lockean Abstraction." *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.

§4 SOORTEN BRONNEN: BOEKEN, ARTIKELEN/HOOFDSTUKKEN EN DIGITALE BRONNEN

Voor de beschrijving maakt het verschil of de bron die je voor je hebt een zelfstandige, gedrukte publicatie is (een boek), of een onzelfstandige gedrukte publicatie (een artikel in een tijdschrift of een hoofdstuk in een boek), of een digitale bron. Voor elk van die drie soorten publicaties gelden aparte regels.

§5 BOEKEN

5.1 Een boek met één auteur of redacteur

Je neemt altijd de volgende drie typen informatie op: (a) *auteur*, (b) *titel*, (c) *publicatiegegevens*.

- a. De achternaam en voornaam van de *auteur* neem je over van de titelpagina. Als er geen voornaam staat maar voorletters, neem je die. Het is niet erg als de bibliografie in dat opzicht niet geheel consequent is (dus bij de ene auteur een voornaam en bij de andere initialen). Verdere informatie (bijvoorbeeld academische titels) neem je niet in de beschrijving op. Als het boek geen auteur heeft maar een *redacteur*, komt die op de plaats te staan van de auteur, met de toevoeging "red." (in het Engels "ed.").
- b. De *titel* en ondertitel ontleen je ook aan de titelpagina. Een boektitel wordt gecursiveerd. Bij Engelse titels worden alle belangrijke woorden van een hoofdletter voorzien, zoals dat ook in Engelse en Amerikaanse krantenkoppen gebeurt ("headline-style capitalization": alle woorden een hoofdletter behalve lidwoorden, voorzetsels en voegwoorden). Bij andere talen (waaronder het Nederlands) gebruik je "sentence-style capitalization": alleen het eerste woord van de titel en van de ondertitel krijgt een hoofdletter, en verder alle woorden waarvoor dat grammaticaal nodig is (zoals namen). Als

het boek een herdruk of heruitgave is, wordt die informatie aansluitend aan de titel geboden. Dat geldt ook als het boek onderdeel is van een reeks.

- c. De *publicatiegegevens* zijn: plaats van uitgave, naam van de uitgever, jaar van publicatie. Ook deze gegevens ontleen je zoveel mogelijk aan de titelpagina. Het jaartal staat vaak aan de keerzijde van de titelpagina. Bij een herdruk kun je in de bibliografie nog de originele uitgave toevoegen na de publicatiegegevens, maar dat is niet verplicht.

Voorbeelden:

Voetnoten

12. E.J. Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld*, 6e dr. (Amsterdam: Meulenhoff, 1989).

13. Jill Kraye, ed., *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1996).

Bibliografie

Dijksterhuis, E.J. *De mechanisering van het wereldbeeld*, 6e dr. Amsterdam: Meulenhoff, 1989. 1e dr. 1950.

Kraye, Jill, ed. *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

5.2 Een boek met meer auteurs of redacteuren

Als een boek meer dan één auteur of redacteur heeft, worden in een voetnoot maximaal drie namen genoemd, in de volgorde van de titelpagina. Zijn het er meer dan drie, dan geef je alleen de eerste naam, gevolgd door “e.a.” (en anderen, of, in het Latijn *et alii*). In de bibliografie geef je alle namen, ook als het er meer dan drie zijn. De volgorde is die van de titelpagina. In de bibliografie wordt de eerste naam behandeld als in 5.1, dus eerst de achternaam (voor het alfabetiseren), dan de voornaam; bij alle volgende namen geef je gewoon eerst de voornaam en dan de achternaam.

Voorbeelden:

Voetnoten

14. Ed Romein, Marc Schuilenburg en Sjoerd van Tuinen, red., *Deleuze compendium* (Amsterdam: Boom, 2009).

15. J.F.A.K van Benthem e.a., *Logica voor informatica*, 3e ed. (Z.p.: Pearson Education, 2003), 351–352.

Bibliografie

Bentham, J.F.A.K van, H.P. van Ditmarsch, J.S. Lodder, J. Ketting en W.P.M. Meyer-Viol. *Logica voor informatica*. 3e ed. Z.p.: Pearson Education, 2003.

Romein, Ed, Marc Schuilenburg en Sjoerd van Tuinen, red. *Deleuze compendium*. Amsterdam: Boom, 2009.

Opmerking. Op de titelpagina staan alleen de initialen van de vijf auteurs; hun voornamen worden prijsgegeven op de pagina's VII–VIII van het boek: respectievelijk Johan, Hans, Josje, Jan en Wilfried. Je kunt in plaats van de initialen de voornamen geven, maar nodig is het niet. “Z.p.” betekent “zonder plaats(aanduiding)”. Dat je nergens kunt zien waar het boek is verschenen, komt zelden voor. In dat geval zet je dus “Z.p.” Analoog: als er nergens een jaartal (ook niet van copyright) te vinden is, vermeld je: “z.j.” = “zonder jaar(tal)”, en als er geen uitgeversnaam bekend is: “z.n.” = “zonder (uitgevers)naam”. In het Engels: N.p. (No place), n.n. (no name), n.y. (no year)

5.3 Een boek met zowel een auteur als een redacteur en/of vertaler

Behandel het boek zoals je normaal een boek met een auteur behandelt, en plaats de aanvullende informatie over redacteur en/of vertaler na de titel.

Voorbeelden:

Voetnoten

10. Theodor W. Adorno and Walter Benjamin, *The Complete Correspondence*, 1928–1940, ed. Henri Lonitz, trans. Nicholas Walker (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999).

11. René Descartes, *Over de methode*, vert. Theo Verbeek, 6e dr. (Amsterdam: Boom, 2002).

Bibliografie

Adorno, Theodor W., and Walter Benjamin. *The Complete Correspondence*, 1928–1940. Edited by Henri Lonitz. Translated by Nicholas Walker. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.

Descartes, René. *Over de methode: Inleiding over de methode: Om zijn rede goed te leiden en de waarheid te achterhalen in de weten-*

schappen. Vertaling, inleiding en aantekeningen Theo Verbeek. 6e, herziene dr. Amsterdam: Boom, 2002. 1e dr. 1977.

§6 ARTIKELEN EN HOOFDSTUKKEN

Naast boeken zijn er ook onzelfstandige publicaties, dat wil zeggen: die niet afzonderlijk zijn verschenen, maar in een tijdschrift, naslagwerk of bundel. (Een bijdrage aan een tijdschrift of naslagwerk heet een artikel; een bijdrage aan een bundel kan een artikel zijn, maar ook een hoofdstuk.) Opnieuw geef je (a) *auteur*, (b) *titel*, (c) *publicatiegegevens*. De verschillen met 5 zitten in de presentatie van de titel, en in de aard van de publicatiegegevens.

- a. *Auteur(s)* en *redacteur(en)* worden op dezelfde manier behandeld als bij boeken, zie § 5.
- b. De *titel* en *ondertitel* van een artikel of hoofdstuk worden niet recursieerd, maar tussen dubbele aanhalingstekens gezet.
- c. De *publicatiegegevens* zijn bij een tijdschrift de titel van het tijdschrift, de jaargang, het jaartal en de begin- en eindbladzijden. Bij een naslagwerk of een bundel zijn dat de titel van het naslagwerk of boek (cursief), de redacteur, plaats van publicatie, naam uitgever, jaartal, begin- en eindbladzijden.

Aanwijzing: Let op de verschillende manieren waarop volgens Chicago 16 artikelen in *tijdschriften* en in *boeken* behandeld moeten worden:

- Na een tijdschriftartikel wordt meteen de titel van het tijdschrift gegeven, na een artikel in een boek volgt eerst het voorzetsel “in” (na een komma, in voetnoten) dan wel “In” (na een punt, in de bibliografie).
- Bij tijdschriften wordt na de titel alleen de jaargang en het jaartal gegeven; bij boeken volgt na de boektitel ook nog de redacteur(en) en de uitgeversgegevens (plaats, naam, jaar).

Voorbeelden:

Voetnoten

1. Jonathan Walmsley, “The Development of Lockean Abstraction,” *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.

2. Han van Ruler, “Geulincx, Arnold (1624–69),” in *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*, ed. Wiep van Bunge e.a. (Bristol: Thoemmes, 2003), 322–331.
3. Alan Gabbey, “Spinoza’s Natural Science and Methodology,” in *The Cambridge Companion to Spinoza*, ed. Don Garrett (Cambridge/New York : Cambridge University Press, 1996), 142–191.

Bibliografie

Gabbey, Alan. “Spinoza’s Natural Science and Methodology.” In *The Cambridge Companion to Spinoza*, edited by Don Garrett, 142–191. Cambridge/New York : Cambridge University Press, 1996.

Ruler, Han van. “Geulincx, Arnold (1624–69).” In *The Dictionary of Seventeenth and Eighteenth-Century Dutch Philosophers*, edited by Wiep van Bunge, Henri Krop, Bart Leeuwenburgh, Han van Ruler, Paul Schuurman, Michiel Wielemans, 322–331. Bristol: Thoemmes, 2003.

Walmsley, Jonathan. “The Development of Lockean Abstraction.” *British Journal for the History of Philosophy* 8 (2000), 395–418.

§7 DIGITALE BRONNEN

7.1 Internetsites

Opmerking. Gezien het dynamische en vluchtige karakter van internetbronnen – sites kunnen verdwijnen, van plaats/adres veranderen, of inhoudelijk worden gewijzigd – vraagt het beschrijven ervan een speciale aanpak. Er bestaat nog geen algemeen aanvaarde conventie voor het beschrijven van een website. Een nieuwe ontwikkeling is de opkomst van “digital object identifiers” (DOI¹), waarmee webcontent van een uniek permanent serienummer wordt voorzien, zoals ISBN dat doet voor boeken. Dit zou in de toekomst de standaard kunnen worden.

Probeer van een website steeds de auteur, titel en datum te achterhalen. Goede sites gaan steeds meer over tot het geven van precieze aanwijzingen voor de manier waarop men de bron kan citeren. Die beschrijving kun je (eventueel met

¹ Zie <http://www.doi.org/>.

kleine aanpassingen) overnemen. Zo vind je bij alle artikelen van de online *Stanford Encyclopedia of Philosophy* (SEP) linksboven een link “Cite this entry”. Als je daarop klikt, krijg je een volledige titelbeschrijving van een gearchiveerde versie van het artikel. (Zie het eerste voorbeeld hieronder.)

Vermeld in de beschrijving van een internetsite:

- auteur (indien te achterhalen),
- titel (indien te achterhalen),
- datum van ontstaan of van laatste bewerking (indien te achterhalen),
- pagina of pagina’s (indien gepagineerd; dat is bij webcontent doorgaans niet het geval).
- URL = Uniform Resource Locator, ofwel internetadres (*altijd* vermelden),
- de *datum* waarop men deze voor het laatst heeft geraadpleegd (*altijd* vermelden).

Voorbeelden

Voetnoten

5. Michael Murray, “Leibniz on the Problem of Evil,” in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), ed. Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/leibniz-evil/> (geraadpleegd 31 maart 2010).

6. Peter Millican, “Critical Survey of the Literature on Hume and the First Enquiry,” edition 1.0, September 2000, <http://www.davidhume.org/ehusurvey.html> (geraadpleegd 31 maart 2010).

Bibliografie

Millican, Peter. “Critical Survey of the Literature on Hume and the First Enquiry,” edition 1.0, September 2000. <http://www.davidhume.org/ehusurvey.html> (geraadpleegd 31 maart 2010).

Murray, Michael. “Leibniz on the Problem of Evil.” In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2008 Edition), edited by Edward N. Zalta. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/leibniz-evil/> (geraadpleegd 31 maart 2010).

7.2 Digitaal beschikbare boeken en artikelen

Indien een boek of artikel wel op papier is gepubliceerd, maar tevens op internet beschikbaar is zijn er twee mogelijkheden: (1) de internetversie reproduceert fotografisch exact (dus in facsimile) de papieren bron, of (2) de tekst is voor internetpublicatie omgezet in een computeropmaaktaal (doorgaans HTML). In het eerste geval kun je de publicatie behandelen als een gedrukte bron, waaraan je dan aan het eind nog de URL en de datum van raadpleging toevoegt; in het tweede geval behandel je de publicatie als een internetbron (zie 7.1), waaraan je dan de gegevens toevoegt van de oorspronkelijke, gedrukte versie.

Aanwijzing: voor de paper moet de bibliografie tenminste één werk van je filosoof, één monografie, twee artikelen en twee internetbronnen bevatten. Als een tekst, zoals hierboven beschreven in (1), in facsimile op internet staat, telt die als werk van de filosoof, monografie of artikel; als de tekst, zoals hierboven beschreven in (2), is omgezet in een nieuwe digitale versie, telt deze als internetbron.

Voorbeelden (de titels in noten 3–4 zijn bronnen in facsimile, die in noten 5–6 wijken af van de opmaak van de gedrukte versies; zie de Opmerking na de voorbeelden):

Voetnoten

3. Rienk Vermij, *The Calvinist Copernicans: The reception of the new astronomy in the Dutch Republic, 1575–1750* (Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002), 241–246, <http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/991129.pdf> (geraadpleegd 31 maart 2010).
4. Richard McKeon, “Causation and the Geometric Method in the Philosophy of Spinoza (I),” *The Philosophical Review* 39 (1930), 178–189, <http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28193003%2939%3A2%3C178%3ACATGMI%3E2.0.CO%3B2-1> (geraadpleegd 7 januari 2008)
5. Johannes Duijkerius, *Het leven van Philopater en Vervolg van 't leven van Philopater*, red. Gerardine Maréchal, 55, http://www.dbnl.org/tekst/duij002leve01_01/ (geraadpleegd 8 april 2010), verschenen Amsterdam: Rodopi, 1991.
6. Dennis Dieks, “Descartes en de fysica,” <http://igitur-archive.library.uu.nl/phys/2006-0727-201820/Dieks-05Descartesendefysica.doc> (geraadpleegd 8 april 2010), verschenen in *Née*

cartésienne = *Cartesiaansch gebooren* (Assen: Van Gorcum, 2005), 80–98.

Bibliografie

Dieks, Dennis. “Descartes en de fysica.”

<http://igitur-archive.library.uu.nl/phys/2006-0727-201820/Dieks-05DescartesendeFysica.doc> (geraadpleegd 8 april 2010). Verschenen in *Née cartésienne = Cartesiaansch gebooren* (Assen: Van Gorcum, 2005), 80–98.

Duijkerius, Johannes. *Het leven van Philopater en Vervolg van 't leven van Philopater*, red. Gerardine Maréchal.

http://www.dbnl.org/tekst/duij002leve01_01/ (geraadpleegd 8 april 2010). Verschenen Amsterdam: Rodopi, 1991.

McKeon, Richard. “Causation and the Geometric Method in the Philosophy of Spinoza (I).” *The Philosophical Review* 39 (1930), 178–189.

<http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28193003%2939%3A2%3C178%3ACATGMI%3E2.0.CO%3B2-1> (geraadpleegd 7 januari 2008).

Vermij, Rien. *The Calvinist Copernicans: The reception of the new astronomy in the Dutch Republic, 1575–1750*. Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, 2002.

<http://www.knaw.nl/publicaties/pdf/991129.pdf> (geraadpleegd 31 maart 2010).

Opmerking. Het boek van Vermij en het artikel van McKeon zijn op internet in facsimile opgenomen, zodat je naar de tekst en de pagina's kunt verwijzen alsof je het boek en het artikel voor je hebt liggen. Het boek van Duijkerius is in HTML omgezet, en ziet er daardoor heel anders uit dan de oorspronkelijke publicatie. Wel is in de digitale versie de oorspronkelijke paginering aangegeven. Je kunt dus wel naar de boekpagina's verwijzen (in noot 5 wordt naar pagina 55 verwezen). Het artikel van Dieks is een Word-versie die in opmaak en paginering volledig afwijkt van de gedrukte publicatie: in het boek beslaat het de pagina's 80–98, het Word-document heeft een paginering van 1 tot 12.

§8 VOETNOTEN: UITWERKING EN VORMGEVING

8.1 In de tot dusver gegeven voorbeelden van complete titelbeschrijvingen in voetnoten ging het steeds om de *eerste vermelding* van die titel in de voetnoten. Als je in latere voetnoten opnieuw naar dezelfde bron verwijst, gebeurt dat in een sterk gereduceerde vorm: je geeft dan alleen de auteursnaam, de titel (en als die lang is zelfs een ingekorte versie daarvan) en een verwijzing naar de pagina. De volgende voorbeelden zijn gebaseerd op de volledige titelbeschrijvingen die hiervoor zijn gegeven.

23. Dijksterhuis, *Mechanisering*, 527.

24. Walmsley, “Lockean Abstraction,” 399–400.

25. Descartes, *Over de methode*, 17.

26. Dieks, “Descartes,” 4–6.

27. Millican, “Critical Survey,” 8(b).

Opmerking. De internetpublicatie van Millican is niet gepagineerd, maar wel onderverdeeld in paragrafen; hier wordt verwezen naar 8(b).

8.2 Voetnoten kunnen, behalve een bronvermelding, nog andere informatie bevatten, bijvoorbeeld:

26. Voor het belang van de bewegingswetten van Descartes, zie Dieks, “Descartes,” 4–6.

Opmerking. Behalve voor bronvermeldingen worden voetnoten uiteraard vooral gebruikt voor het geven van aanvullende informatie, die het betoog teveel zou onderbreken als deze in de hoofdtekst zou zijn opgenomen. Die functie valt buiten het bestek van deze richtlijnen. De echte liefhebber kan terecht bij de amusante en geleerde studie van Anthony Grafton, *The Footnote: A Curious History* (Londen: Faber and Faber, 1997).

8.3 *Interpunctie* in voetnoten: noten worden grammaticaal als zinnen behandeld, dus elke voetnoot begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Voor de interpunctie in de titelbeschrijvingen, zie de voorbeelden die hierboven gegeven zijn.

8.4 Plaatsing van de nootcijfers: in het Nederlands (en het Engels) altijd na een punt, komma, aanhalingstekens of andere leestekens; uitzondering:

als de noot bij een woord hoort dat voor een sluithaakje of een liggend streepje (gedachtstreepje) staat, valt het nootcijfer binnen de haakjes of liggende streepjes. Toegepast: het nootcijfer komt na een komma,¹ na een puntkomma;² na “aanhalingstekens”³ en na een punt.⁴ Maar (tussen haakjes⁵) – en tussen streepjes⁶ – komt het nootcijfer voor het leesteken.

§9 HET OPSTELLEN VAN DE BIBLIOGRAFIE

- 9.1 De bibliografie komt aan het einde van de paper, en bestaat uit een volledige, alfabetische lijst van alle bronnen die in de paper zijn vermeld en die je zelf onder ogen hebt gehad. Je maakt geen onderscheid tussen verschillende typen bronnen: boeken, artikelen en internetsites komen door elkaar heen te staan, zodat alles direct te vinden is op auteursnaam.
- 9.2 Als de bibliografie meer publicaties van dezelfde auteur bevat, is het voorschrift van Chicago 16 dat de auteursnaam alleen bij de eerste titel in de lijst wordt vermeld; daarna vervang je de naam door drie lange streepjes (zogenaamde “kastlijntjes”): ——. Dit teken krijg je op een Mac door Shift-Option-hyphen, in Windows door Alt+0151 op het numerieke toetsenbord, in Office programma’s ook door Ctrl-Alt-hyphen.

Voorbeelden:

McKeon, Richard. “Aristotle’s Conception of the Development and the Nature of the Scientific Method.” *Journal of the History of Ideas* 8 (1947), 3–44.

———. “Causation and the Geometric Method in the Philosophy of Spinoza (I).” *The Philosophical Review* 39 (1930), 178–189.
<http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28193003%2939%3A2%3C178%3ACATGMI%3E2.0.CO%3B2-1> (geraadpleegd 7 januari 2008).

———. “Causation and the Geometric Method in the Philosophy of Spinoza (II).” *The Philosophical Review* 39 (1930), 275–296.
<http://links.jstor.org/sici?sici=0031-8108%28193005%2939%3A3%3C275%3ACATGMI%3E2.0.CO%3B2-X> (geraadpleegd 7 januari 2008).

———. *The Philosophy of Spinoza: The Unity of His Thought*. New York: Longmans, Green, 1928.

§10 CITEREN

10.1 Basisregels

- Citeer altijd uitsluitend en alleen uit de bron die je voor je hebt. Als je een bron niet rechtstreeks citeert, maar indirect, uit een andere bron, dan moet je dat aangeven. Stel dat je bijvoorbeeld de bekende uitspraak “hypothesen verzin ik niet” (*hypotheses non fingo*) van Isaac Newton aanhaalt, en je doet dat niet rechtstreeks uit Newtons *Principia (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica, Scholium Generale, 1713)*, maar uit een secundaire bron, dan kun je dat in een voetnoot als volgt aangeven:

5. Newton, geciteerd in E.J. Dijksterhuis, *De mechanisering van het wereldbeeld*, 6e dr. (Amsterdam: Meulenhoff, 1989), 527.

- *Korte* citaten (tot een maximum van ongeveer honderd woorden, dat is ongeveer zes tot acht regels) worden tussen dubbele aanhalingstekens in je eigen tekst opgenomen.

Als er *binnen* het citaat zelf ook aanhalingstekens voorkomen (in welke vorm ook: dubbel of enkel), dan geef je die als enkele aanhalingstekens.

- *Langere* citaten krijgen geen aanhalingstekens, maar worden apart gezet: plaats ervoor en erna een witregel, en laat het hele citaat inspringen.

Zo'n citaat dat apart staat van je eigen tekst heet een *ingesprongen citaat* of *blokcitaat* (Engels *block quotation*).

Als er *binnen* het blokcitaat zelf aanhalingstekens voorkomen (in welke vorm ook: dubbel of enkel), dan geef je die als dubbele aanhalingstekens.

- Respecteer de spelling (inclusief hoofdletters) en interpunctie van het origineel.
- Citeer altijd letterlijk. Geef alle wijzigingen die je in een geciteerde tekst aanbrengt duidelijk aan:

Als je iets *weglaat*, zet je daarvoor in de plaats *drie* puntjes tussen vierkante haken neer: [...].

Opmerking 1. Let op: omdat een citaat altijd een selectie is, waar tekst aan vooraf gaat en tekst op volgt, worden weglatingen aan het

begin en eind niet gemarkeerd. Open en sluit een citaat dus niet met [...]].

Opmerking 2. De drie puntjes heten in het Nederlands het “beletsel-teken,” in het Engels “ellipsis” (ook wel “suspension points”).

Chicago 16 plaatst spaties tussen de punten, wat in het Engels niet ongebruikelijk is. In het Nederlands worden de drie puntjes niet gespatieerd.

Opmerking 3. Op dit onderdeel – weglatingen in citaten – volgt deze leidraad niet de voorkeur van Chicago 16. Die is namelijk: “...”, dus drie puntjes *zonder* vierkante haken. Het nadeel daarvan is dat de punten dan moeilijk van de omringende interpunctie te onderscheiden zijn, en dat de lezer niet weet of het beletselteken in het origineel stond of afkomstig is van degene die citeert. Chicago 16 geeft daarom de door ons gekozen oplossing, met haken, wel als alternatief.

Als je iets *aanvult*, *verandert* of *corrigeert*, dan plaats je de aangevulde of gewijzigde tekst tussen vierkante haken. Als je *nadruk* toevoegt door woorden te cursiveren, dan verantwoord je dat door een formule als ‘mijn cursivering’ en je initialen op te nemen; dat kan direct na het gecursiveerde woord in de tekst tussen vierkante haken, maar ook in de voetnoot waarin je de bron van het citaat geeft; zie de voorbeelden. De initialen variëren uiteraard.

Voorbeelden:

(Van de geciteerde tekst, oorspronkelijk in het Latijn gescheven, bestaat geen goede Nederlandse vertaling, vandaar dat ik een Engelse heb genomen. In het Nederlands luidt de passage, in een eigen vertaling: “Zoals de zeer scherpzinnige Florentijn opmerkt in zijn *Discorsi sopra la prima Deca di Tito Livio*, boek 3, hoofdstuk 1, is de voornaamste oorzaak waardoor zulke staten uiteenvallen, dat een staat, net als het menselijk lichaam, ‘dagelijks het een en ander verzamelt waarvoor ooit een kuur nodig is.’”)

(1 – het volledige citaat, met daarbinnen ook weer een citaat)

In de *Tractatus politicus* schrijft Spinoza: “The primary cause of their destruction is the one noted by the shrewd Florentine in the first Discourse of his third Book on Livy, when he says that ‘a state, like a human body, is subject to daily accretions which occasionally require treatment’.”

(2 – met weglating)

In de *Tractatus politicus* schrijft Spinoza: “The primary cause of their destruction is the one noted by the shrewd Florentine [...] that ‘a state, like a human body, is subject to daily accretions which occasionally require treatment’.”

(3 – met aanvullingen)

In de *Tractatus politicus* schrijft Spinoza: “The primary cause of their destruction [namelijk van aristocratieën] is the one noted by the shrewd Florentine [Machiavelli] in the first Discourse of his third Book on Livy, when he says that ‘a state, like a human body, is subject to daily accretions which occasionally require treatment’.”

(4 – met wijzigingen)

In de *Tractatus politicus* schrijft Spinoza: “The primary cause of their destruction is the one noted by [Machiavelli] in the first Discourse of his third Book on Livy, when he says that ‘a state, like a human body, is subject to daily accretions which occasionally require treatment’.”

(5 – met toegevoegde nadruk, verantwoord in het citaat)

In de *Tractatus politicus* schrijft Spinoza: “The *primary* [mijn cursivering, PS] cause of their destruction is the one noted by the shrewd Florentine in the first Discourse of his third Book on Livy, when he says that ‘a state, like a human body, is subject to daily accretions which occasionally require treatment’.”

(6 – toegevoegde nadruk verantwoord in de voetnoot)

14. Spinoza, *A Treatise on Politics* 10.1, trans. Wernham, 429 (mijn cursivering, PS).

- Neem van de typografische opmaak alleen romein (= rechtop) en *cursief* (= *schuingedrukt*) over, en negeer andere typografische varianten, zoals KLEIN KAPITAAL, verandering van lettertype, verandering van corps (= lettergrootte), en dergelijke. Als in de aangehaalde passage andere manieren worden gebruikt om nadruk te leggen (onderstrepen, **kleur**, s p a t i ë r e n), vervang die dan door cursief. Als er andere soorten aanhalingstekens worden gebruikt (bijvoorbeeld Franse « guillemets » of Duitse »Gänsefüßchen«), dan vervang je die door de “hoge dubbele aanhalingstekens” (of, binnen een citaat, door ‘enkele’).
- Nootcijfers (alsmede kopregels, regelnummers e.d.) horen niet tot de eigenlijke tekst en worden dus niet meegeciteerd.

10.2 Speciale gevallen

- Wat te doen als er een evidente fout staat in de passage die je aanhaalt? Er zijn twee oplossingen: (1) je neemt de fout gewoon over, eventueel onder toevoeging van het woordje [*sic*] (cursief, tussen vierkante haken, zonder uitroepetekens: zie Chicago 16, § 13.59), om aan te geven: ik vergis me niet, ‘zò (staat het er)’; (2) je corrigeert de fout, en geeft dat aan door je verbetering tussen vierkante haken te plaatsen.
- Als je een citaat aanhaalt in een vreemde taal, en je wilt er een vertaling bij leveren, kan die vertaling in een voetnoot; het alternatief is: de vertaling in de tekst en de oorspronkelijke taal in de noot.

§11 CONTROLEER TEN SLOTTE NOG ALTIJD...

- ... of je paper is voorzien van je naam en studentnummer,
- ... of je paper is voorzien van paginacijfers,
- ... of de spelling klopt – let speciaal op fouten die door de spellchecker niet worden opgemerkt (lijden/leiden, wijden/weiden, beoordeeld/beoordeelt, verwoordt/verwoord),
- ... of er nog grammaticale fouten (dat/wat), anglicismen, spreektaal (“niks” in plaats van “niets”) in zitten.

HOOFDSTUK 4: HET REFERAAT

Tijdens je studie filosofie zul je soms gevraagd worden tijdens een werkcollege een referaat te houden. In letterlijke betekenis staat 'referaat' voor een voordracht ter inleiding en voorbereiding van een discussie. Het is een mondeling betoog: een korte presentatie van een artikel, een idee of bijvoorbeeld een afstudeerscriptie. Bij het voorbereiden en houden van een sterk, overtuigend en prikkelend mondeling betoog is een aantal punten erg belangrijk. Je wilt als spreker duidelijk overbrengen wat je bedoelt en in inhoudelijk opzicht consistent en overtuigend zijn. Voor het succes van een presentatie zijn vorm, structuur en inhoud bijzonder belangrijk. Daarnaast is het doel van de presentatie niet om de toehoorders monddood te maken, maar juist om ze te prikkelen, houd dat in gedachten. Een productieve discussie krijg je niet door je publiek te intimideren, maar juist door ze te motiveren mee te denken met jouw positie!

een referaat is een korte en zelfstandige mondelinge voordracht over een bepaald onderwerp dat aanzet vormt voor discussie in de werkgroep

§1 VERWACHTINGEN AAN HET REFERAAT

In verschillende werkgroepen van je studie zullen teksten aan de hand van een referaat worden ingeleid. De precieze eisen qua duur, inhoud en beoordeling die aan het referaat gesteld worden, kunnen per cursusniveau en per docent verschillen en dienen vooraf bekend te zijn. Zo zullen sommige docenten van je vragen dat je een uitgeschreven versie van je referaat inlevert, terwijl anderen er juist op zullen staan enkel en alleen de mondelinge presentatie te beoordelen. Zorg dat je goed op de hoogte bent van de verwachtingen die een docent aan je stelt.

In de regel duurt een referaat in de verplichte cursussen 5 à 15 minuten. Het dient ter verduidelijking van de tekst, ter inleiding van de discussie en natuur-

lijk ter toetsing van de student. Het is in het licht van al deze taken van het referaat onvoldoende om puur en alleen de besproken tekst(en) samen te vatten en mondeling te presenteren. Er wordt van je verwacht dat je naast een korte samenvatting (alleen die elementen die belangrijk zijn voor je vragen) bepaalde vragen over de tekst formuleert die je voor wilt leggen aan je publiek. Dat kunnen zowel begrips- als discussievragen zijn gericht op de historische aspecten van de tekst of meer op de systematische elementen. In een mondelinge presentatie is eigenlijk alles mogelijk dat in een paper kan worden gedaan, met dien verstande dat je minder ruimte hebt om een punt te maken: een pakkend geschreven tekst kan in principe vele honderden pagina's beslaan; een gesproken presentatie kan dat niet om het simpele feit dat geen luisteraar dat zal accepteren.

Let bij een referaat alleen de sterke en zwakke punten van een tekst uit in je eigen woorden

Zoek heel expliciet naar een voor een gesproken presentatie geschikte vorm, die je in de gelegenheid stelt kort en puntig een aantal vragen ten aanzien van de besproken stof te agenderen voor verdere bespreking.

Een belangrijk element is dat je rekening houdt met je publiek. Bij referaten in een werkgroep mag je er vanuit gaan dat je medestudenten de tekst hebben gelezen en dus hoeft je geen letterlijke weergave of samenvatting van de tekst te geven. Leg alleen de sterke en zwakke punten van de tekst uit *in je eigen woorden*. Je referaat moet een inleiding hebben waarin je de tekst inleidt en waarin je vertelt wat je gaat doen, vervolgens bespreek je de tekst op sterke en zwakke punten en tot slot besluit je je referaat met zorgvuldig voorbereide begrips- en/of discussievragen. Gebruik juist de problemen die je hebt ondervonden bij het begrijpen van de tekst als structurerende elementen voor je referaat, zodoende kun je eigen interpretatiemoelijkheden gebruiken om vraagstellingen te formuleren. Laat je hierbij niet afschrikken door het gegeven dat Rousseau Rousseau is en jij een beginnende filosofiestudent; ook Rousseau – of willekeurig welke andere filosoof – had z'n zwakke momenten. Als je een bepaalde passage na het viermaal lezen van een tekst nog steeds niet begrijpt, is dit *meestal een teken dat er iets niet klopt*, en dat is reden genoeg het ter discussie op te werpen.

Wie zijn of haar worsteling met een bepaalde tekst door een eigen verwerking van de stof op plezierige wijze aanschouwelijk kan maken, houdt meestal een goed referaat. Welke vorm je ook kiest voor je publiek: wees helder, geef in iedere

fase expliciet aan waar in je betoog je precies staat en herhaal je belangrijkste bevindingen aan het eind.

§2 HET HOUDEN VAN EEN REFERAAT

DE VOORBEREIDING. Bij het voorbereiden van je referaat is het allereerst van belang dat je de te bespreken tekst kritisch en grondig leest. Vervolgens geef je de tekst kort en schematisch weer (zie schema). Het verdient aanbeveling dat je deze herhaling kort en duidelijk houdt. Geef de belangrijkste punten in de juiste volgorde weer op één A4-tje. Noteer de naam van de auteur, de titel van het artikel, plaats, uitgever en jaar van publicatie. Geef een korte beschrijving van de auteur en plaats de tekst in een context (over welk onderwerp gaat de tekst, behoort de auteur tot een bepaalde stroming? etc.) Daarna ga je over op een korte weergave van de argumentatielijn van de besproken tekst(en). Houd hierbij in je achterhoofd dat *jij* het referaat houdt: jij bent de spreker en jij doet een voorstel over wat er aan deze tekst interessant, belangrijk of problematisch moet worden gevonden. Daarmee geef je wellicht een controversiële draai aan je presentatie, maar zul je zolang je aan de kwaliteitseisen binnen een academische studie voldoet, een goede bijdrage kunnen leveren aan de werkgroep. Maak de boel niet te extravagant: raakvlakken met andere – niet-academische disciplines kunnen interessant zijn, maar je dient je wel aan een opdracht te houden die binnen de betreffende discipline relevant is.

Het voorbereide A4-tje is in feite een korte formulering van het schema ter analyse van de argumentatiestructuur van de besproken tekst(en). Het verdient aanbeveling het als een hand-out aan je publiek uit te delen. Een hand-out (als A4-tje of als uitdraai van een PowerPoint presentatie) zal het publiek helpen de aandacht op je betoog gericht te houden en om later in de discussie je centrale theses, begrippen en discussievragen bij de hand te hebben. De hand-out is een geheugensteuntje en een overzicht van de tekst: het mag op geen enkele manier je referaat vervangen, of de aandacht ervan afleiden. Je kunt er natuurlijk ook citaten opzetten die je in hun geheel wilt behandelen: je betoog zal makkelijker te volgen zijn als het publiek kan meelesen.

VOORBEELD VAN HAND-OUT. Een voorbeeld is moeilijk te geven, aangezien de vorm en inhoud ervan erg afhankelijk zijn van het eigen betoog. Wat in ieder geval belangrijk is voor alle hand-outs, is dat je het kort en bondig houdt: je zult namelijk alles mondeling toelichten. Een voorbeeld zou kunnen zijn:

Tabel 0.4: voorbeeld van een *hand-out*

- a. NAAM, DATUM, CURSUS. Naam referent, datum referaat, naam cursus
- b. TITELBESCHRIJVING besproken tekst(en)
- c. THEMA. Aanduiding precieze thema referaat (= titel)
- d. VRAAG- of PROBLEEMSTELLING (op gevorderd niveau uit te breiden naar een complete probleemstelling)
- e. ARGUMENTATIE
- f. VRAGEN
- g. CONCLUSIE (Een korte gesproken herinnering van de hoofdpunten)

Dit format kan uiteraard ook gebruikt worden in de vorm van een power-point presentatie of het gebruik van overhead sheets, de keuze is aan jou. Kopieer de hand-out wel altijd voor alle studenten en docenten van je werkgroep.

UITSCHRIJVEN VAN REFERAAT? Het is vanzelfsprekend mogelijk dat je voor je presentatie wat meer houvast wenst te hebben dan alleen de hand-out. Maak dan een aantal aantekeningen over de toelichting die je in je referaat wenst te geven op de hoofdpunten zoals genoemd op de hand-out. Oriënteer je tijdens het geven van je referaat op die aantekeningen. Als je gemakkelijk 'dichtslaat' tijdens een presentatie, schrijf je aantekeningen dan zo uit dat je ze eventueel kunt voorlezen. Markeer belangrijke termen zo dat je ze goed kunt lezen. Als het goed gaat kun je die termen dan als kernwoorden gebruiken waarover je vrij spreekt. In de loop van je studie zal het je bij voldoende inzet steeds gemakkelijker afgaan complexe filosofische problemen voor een groep medestudenten en docenten te bespreken. Houd je daarbij vast aan het inzicht dat niemand een foutloze presentatie van je verwacht en iedereen houdt van een presentatie die weliswaar zelfverzekerd overkomt, maar toch ook wordt gekenmerkt door een besef en verwoording van een aantal punten van onzekerheid ten aanzien van de geleverde argumenten.

PRESENTATIE. Naast een goede inhoudelijke voorbereiding is voor het houden van een goed referaat ook een goede presentatie is belangrijk. Probeer ontspannen en rustig aan je referaat te beginnen: je zit niet tegenover de examencommissie! Let op je tempo van spreken: niet te langzaam, maar ook niet te snel. Let ook op je intonatie: zo zal je presentatie veel levendiger overkomen. Je publiek zal je dankbaar zijn als je uit je hoofd spreekt en niet van papier opleest, maar voorlezen kan een legitieme oplossing zijn wanneer je dreigt de draad kwijt te raken. Verder

is het prettig om naar iemand te luisteren die geen kauwgom kauwt of met de handen in de zakken staat, maar dat spreekt voor zich. En maak je niet teveel zorgen: iedereen is zenuwachtig. Het wordt minder naarmate je meer presentaties hebt gehouden, maar het blijft er altijd en dat is maar goed ook: zenuwen houden je scherp. Probeer voor jezelf een manier te bedenken om er mee om te gaan.

§3 CHECKLIST REFERAAT

Op deze aspecten wordt je referaat beoordeeld, zorg dus dat ze op orde zijn alvorens je in de werkgroep optreedt. De criteria zijn niet zo precies vastgelegd als voor geschreven werk. Een van de redenen hiervan is dat de interactie tussen de referent, de docent, en het verdere publiek tijdens de presentatie er een van dynamische aard is. Dit kan resulteren in veranderingen aan het referaat terwijl het gegeven wordt en daarom is de beoordeling niet geheel in termen van een set van criteria te geven. Desalniettemin een voorbeeld:

Tabel 0.5: checklist referaat

- a. Het referaat gaat vergezeld van een op een hand-out (waar nodig ook op een geheel uitgeschreven referaat) ingeleverde duidelijke *titelbeschrijving* van de besproken tekst(en), *naam* en *studentnummer* van de referent, datum en cursusgegevens. (De docent dient de student tijdig te laten weten wat deze op papier dient in te leveren).
- b. Het referaat heeft een helder *thema*, blijkend uit a) een goede titel en b) een duidelijke vraag- of probleemstelling.
- c. Het thema kan in de vorm van een referaat en in het daarvoor opgegeven tijdsbestek *afdoende worden behandeld*.
- d. Het referaat kent een *consistente, heldere en overtuigende argumentatie*.
- e. *samenvattingen* van de bestudeerde literatuur worden niet als doel van het referaat beschouwd, gebruik alleen die elementen van de samenvattingen die jouw punt begrijpelijk maken en ondersteunen.
- f. Het referaat presenteert relevante *begrips- en discussievragen* die de kwaliteit van de werkgroep ten goede komen.
- g. Het referaat wordt afgesloten met een *heldere conclusie*.
- h. Het referaat geeft waar nodig – op een correcte wijze – *bronvermelding*.
- i. Het referaat wordt ondersteund door een overzichtelijke *hand-out* of andere heldere presentatiemiddelen.
- j. Het referaat geeft aanleiding tot een *goede werkgroep* of *discussie*.
- k. De referent heeft een goede bijdrage in de op het referaat volgende *discussie*.

HOOFDSTUK 5: VRAGEN STELLEN EN DISCUSSIËREN

§1 EEN GOEDE VRAAG EN DISCUSSIEBIJDRAGE

Tijdens hoorcolleges, werkgroepen en bij voordrachten aan de opleiding zul je regelmatig vragen willen stellen en aan discussies willen meedoen. Ook hier zijn de viereerder genoemde aspecten van academische vaardigheden (probleemstelling, argument, conclusie, omgang met bronnen) weer van belang (zie hoofdstuk 2). Vragen en opmerkingen die over het algemeen de beste en meest leerzame bijdrages vormen, trachten vaak één van de volgende zaken te verhelderen: waarom het de spreker of de bestudeerde auteur eigenlijk gaat (probleemstelling), wat de argumenten zijn voor de door hem of haar ingenomen positie (argumentatie), en of die argumenten de conclusie wel werkelijk ondersteunen (conclusie). Maar natuurlijk zijn vragen naar de historische context ook erg van belang, evenals suggesties voor alternatieve wijzen waarop de auteur in kwestie gelezen zou kunnen worden.

Een belangrijke voorwaarde voor een vraag of opmerking is dat deze goed aansluit bij het onderwerp van de discussie. De vragensteller houdt daarom het verloop van de discussie in de gaten: welke aspecten van het besproken probleem worden op dit moment bediscussieerd? Zie de discussie als een gesprek: de deelnemers proberen samen een verdedigbare visie op een bepaald vraagstuk te formuleren. Een vraag die op het ene moment zeer relevant kan zijn, kan op een ander moment de voortgang van de discussie juist belemmeren. Houd dus je vinger aan de pols van de discussie en probeer je bijdragen op het juiste moment in te brengen.

**hou rekening met het
verloop van de discussie**

BEGRIPSVRAGEN EN DISCUSSIEVRAGEN.

We kunnen een onderscheid maken tussen twee soorten vragen:

- a. *begripsvragen*: vragen om opheldering van onduidelijk gebleven zaken, bijvoorbeeld: ‘Wat bedoelde u precies met uw derde argument?’
- b. *discussievragen*: kritische vragen over de inhoudelijke correctheid van een argument of de houdbaarheid van een positie, ondersteund door eigen argumentatie. Bijvoorbeeld: ‘U lijkt in uw tweede argument een aanname te maken die niet expliciet wordt gemaakt, en aanname X is alles behalve oncontroversieel’.

Natuurlijk kunnen discussievragen ook van meer methodologische aard zijn, bijvoorbeeld wanneer je denkt dat een spreker of auteur een positie verkeert interpreteert: ‘Hangt de geldigheid van uw argument niet af van een interpretatie van Frege’s werk die niet plausibel is, omdat...’

Het belangrijkste hier is dat je zelf goed bedenkt wat voor soort vraag je eigenlijk stelt, en dit ook duidelijk aan je discussiepartners overbrengt.

OMKLEED JE DISCUSSIEBIJDRAGE MET REDENEN. Discussievragen, zoals de voorbeelden onder (2), behoren ondersteund te worden door argumentatie. Als je van mening bent dat een argument niet klopt, moet je de spreker natuurlijk kunnen uitleggen waarom. Het is aan de vragensteller om te verduidelijken wat zijn kritiek precies is, niet aan de spreker om elke vraag direct te begrijpen. Dat betekent dat je – binnen de grenzen van redelijkheid – best de tijd mag nemen om een discussievraag te stellen, te verduidelijken, en te beargumenteren. Het stellen en expliciteren van een vraag kan zo best een minuut of twee duren.

VOEL DE DISCUSSIE AAN EN BLIJF COÖPERATIEF. Zoals gezegd zijn discussies vooral coöperatieve ondernemingen waarbij de deelnemers tot een beter begrip van een onderwerp willen komen. Het kan zijn dat je denkt dat een spreker of auteur er qua argumentatie of bijvoorbeeld in zijn gebruik van bronnen, volledig naast zit. Problematiserende discussiebijdrages kunnen in zo’n geval een belangrijke rol vervullen bij het tot de orde roepen van iemand die simpelweg te slordig werkt. Maar realiseer je dat het uitgangspunt blijft om samen vooruit te komen. Speel in dergelijke gevallen dus niet op de persoon van de spreker, maar problematiseer zijn werkwijze. Blijf vooral schappelijk, en bedenk dat het a) mogelijk is dat jij zelf iets niet hebt begrepen en b) dat de spreker in staat moet zijn om je discussiebijdrage aan te grijpen om er van te leren. Houd je in alle gevallen vast aan de stelregel dat je moet trachten de spreker te helpen bij het maken van diens punt.

WANNEER ZWIJGEN GEPAST IS. Val de bezoekers van colleges en voordrachten niet lastig met bijdrages die geboren zijn uit het feit dat je simpelweg niet bent voorbereid, niet hebt opgelet, niet geïnteresseerd bent, of de grenzen van je eigen gelijk niet wilt inzien. Voor een goede discussie is het van belang dat de deelnemers zich a) inhoudelijk hebben voorbereid op het onderwerp en b) met oprechte interesse en nieuwsgierigheid deelnemen aan het proces.

§2 CONCLUSIE

Een discussie waarin een aantal mensen het bovenstaande in acht neemt, iedereen goed luistert en met open vizier discussieert, is een uiterst waardevolle, leerzame ervaring. Na een coöperatieve discussie weten alle aanwezigen meer over de sterktes en zwaktes van de probleemstelling van de besproken voordracht of tekst, van de argumenten en de wijze waarop ze al dan niet tot een sluitende conclusie leiden.

Realiseer je dat werkcolleges en discussiedelen van hoorcolleges alleen aan dit ideaalbeeld kunnen beantwoorden wanneer voldoende mensen zich werkelijk in de stof hebben verdiept en het risico aangaan vragen te stellen en mee te discussiëren. Dat kan in het begin eng zijn. Maar als je goed voorbereid, *open-minded* en beleefd bent is er geen enkele reden de kat uit de boom te kijken: je bijdrage zal de discussie (of-tewel: je medestudenten maar ook jezelf) verrijken. Denk vooral niet dat je opmerking altijd even briljant moet zijn, je kunt best iets niet begrijpen. En zoals al eerder in deze reader opgemerkt: als je iets – paragraaf, argument of zelfs de halve tekst – meermalen hebt gelezen en nog steeds niet begrijpt, rammelt er meestal iets aan het argument.

**wees voorbereid, coöperatief,
“open-minded” en beleefd**

APPENDIX 1: DE BIBLIOTHEEK

Door JAN HASTRICH

NB: *Dit is ten dele verouderde informatie. Deze appendix wordt aangepast als de collectie eind 2011 verhuisd is naar de Universiteitsbibliotheek Binnenstad.*

§1 UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

Tijdens je studie zul je dikwijls gebruik maken van de uitgebreide collectie van de Universiteitsbibliotheek Utrecht. Wat je aan de bibliotheek kunt hebben, zul je vooral door ervaring leren. Maar het volgende vademecum zal je zeker kunnen helpen je eerste schreden te zetten richting en in deze enorme bibliotheek.

DE PAPIEREN COLLECTIES. De literatuur voor filosofen staat voor een belangrijk deel op de 6e (boeken, naslag) en 5e (tijdschriften) étage van het bibliotheekgebouw aan de Heidelberglaan 3 (de grote zwarte doos), samen met de literatuur voor de theologen. Voor wijsbegeerte gaat het dan om de deelcollecties *WTJSB* (wijsbegeerte), *ETH* (ethiek) en *TH-WIJ* (naslagwerken).

In andere deelcollecties - hetzij in andere lees-zalen (of magazijnen) van de nieuwe UB, hetzij in andere bibliotheken van de UU (met name de Universiteitsbibliotheek in de binnenstad) is ook veel relevante literatuur te vinden.

wijsgerig onderzoek kan niet zonder jagen op literatuur en liefde voor lezen

DE ELECTRONISCHE COLLECTIES. Veel literatuur - vooral tijdschriftartikel en naslagwerken - is ook of alleen in elektronische vorm via een beeldscherm te raadplegen. Net zo min overigens als de papieren boeken en tijdschriften, zijn die elektronische versies gratis: de faculteit en de bibliotheek betalen de kosten (licenties). Studenten en medewerkers kunnen daar dan gratis gebruik van maken mits ze toegang zoeken vanaf een universitaire PC of - bijvoorbeeld van huis uit - via Solis.

Daarnaast zwerft er op het web natuurlijk veel informatie rond waar de bibliotheek geen bemoeienis mee heeft.

LOCALISEREN PUBLICATIES. Om uit te vinden of de UBU (de gezamenlijke bibliotheken van de UU) een bepaalde papieren publicatie bezit moet in de catalogus gezocht worden. Die catalogus zelf is een elektronisch bestand dat via de [website van de bibliotheek](#)¹ voor iedereen overal vrij toegankelijk is. Bij de bibliotheekbalies is een folder te krijgen die uitlegt hoe zoeken/aanvragen/lenen in z'n werk gaat. NB: Artikelen uit tijdschriften zijn niet rechtstreeks te vinden: zoek de tijdschrifttitel en kijk of de benodigde jaargang/aflevering er is.

Om uit te vinden of de UBU een bepaalde elektronische publicatie bezit - of beter: er toegang toe biedt - kiest u op de homepage van de UBU Digitale tijdschriften. U kunt ook direct van "[Omega](#)"² gebruik maken om woorden in de volledige teksten van elektronisch beschikbare artikelen te zoeken of te zoeken naar "Tijdschriften op titel en per vakgebied".

Via [specifieke site voor digitale bestanden](#)³ vindt u ook een verzameling van bijzonder belangrijke bronnen en hulpmiddelen, gesorteerd naar wetenschapsgebieden.

§2 VEEL GESTELDE VRAGEN (FAQ) OVER DE UBU

FAQ-1: Hoe weet ik of ik in de *catalogus* dan wel in *full text* moet zoeken?

De vuistregel is: zoek boeken eerst in de catalogus, maar tijdschriftartikelen eerst in Full Text. Lukt dat niet, bewandel dan de andere weg. Maar let op: via de catalogus zijn afzonderlijke artikelen niet te vinden (zie de NB bij punt 3 hierboven).

FAQ-2: Hoe weet ik *welk boek of artikel* ik moet zoeken?

De ene manier is om gebruik te maken van de literatuuropgaven van anderen (bij een artikel, in een boek, in de studiegids). De andere is om zelf bibliografisch onderzoek te doen (zoals dat heet), dat wil zeggen op onderwerp te zoeken in bibliografieën of andere bestanden die als zodanig gebruikt kunnen worden, zoals (grote) catalogi.

De *papieren* bibliografieën van wijsbegeerte staan op de 6e étage in de deelcollectie TH-WIJ, rubriek B.19 tot en met B.25. De *elektronische* bibliografieën vindt u via de UBU-homepage. Kies "De Collectie", dan "Bibliografieën en Naslagwerken" en tenslotte "Wijsbegeerte".

¹ <http://www.uu.nl/university/library/NL/Pages/default.aspx>

² <http://omega.library.uu.nl/seal/omegasearch.php>

³ <http://www.uu.nl/UNIVERSITY/LIBRARY/NL/VAKGEBIEDEN/Pages/default.aspx>

FAQ-3: Wat is het verschil tussen een *catalogus* en een *bibliografie*?

Het zijn allebei literatuurlijsten, maar:

- een *catalogus* somt de literatuur op die in het bezit is van een bepaalde bibliotheek (of groep van bibliotheken) en geeft de plaats in die bibliotheek aan. Er kan meestal niet worden gezocht naar afzonderlijke tijdschriftartikelen of bijdragen aan bundels/readers; wel naar de titel van het tijdschrift/de bundel zelf.
- een *bibliografie* wordt op basis van andere selectiecriteria dan bezit samengesteld, meestal een of ander onderwerpsgebied, en geeft niet aan in welke bibliotheek - laat staan precies waar - de vermelde publicatie te vinden zou kunnen zijn.

FAQ-4: Hoe weet ik in *welke bibliografie of catalogus* ik moet zoeken?

De verschillen tussen catalogi en bibliografieën vervagen. Beginnende studenten kunnen beginnen met PiCarta . PiCarta is een combinatie van een catalogus - de Nederlandse Centrale Catalogus NCC met het gezamenlijke bezit van honderden bibliotheken in Nederland, waaronder de UBU - en een aantal bibliografieën, waardoor er ook talloze artikelen in het bestand zitten. PiCarta vindt u via de UBU-homepage.

FAQ-5: Staan de boeken op onderwerp bij elkaar in de kast?

Ja, maar dat klinkt eenvoudiger dan het is. Om de onderwerpen (rubrieken) in een zekere onderlinge samenhang te ordenen, en om elk boek zijn eigen vaste plek ("signatuur") te kunnen geven wordt een systeem van codes gebruikt. Het codeboek (plaatsingsschema) van wijsbegeerte ligt ter inzage bij de balie Theologie/Wijsbegeerte op de 6e étage.

NB: Verwar de signatures (de rugnummers van de boeken) niet met de kastnummers: die hebben niets met elkaar te maken.

FAQ-6: Wat kost dat allemaal?

Sloten vol geld, maar behalve kopieën maken, boeken thuis laten bezorgen of uit andere bibliotheken dan de UBU laten komen, hoeft er niets te worden afgerekend: een geldige Nederlandse collegekaart is voldoende. Je checkt je boek gewoon elektronisch uit bij het apparaat bij de uitgang van de bibliotheek.

§3 ADRESGEGEVENS

UNIVERSITEITSBIBLIOTHEEK UTRECHT

Home page van de UBU:

Bezoekadres: Heidelberglaan 3, 3584 CS Utrecht

Postadres: Postbus 16007, 3500 DA Utrecht

Inlichtingen: (030) 253 6600; info@library.uu.nl

Uitleen: (030) 253 6601; uitleen@library.uu.nl

Verlengingen: (030) 253 7262

Openingstijden van de Centrale uitleenbalie (1e étage) en de leeszalen:

maandag t/m vrijdag: 9.00-22.30; zaterdag: 9.00-18.00; zondag: 12.00-18.00

Medewerker Wijsbegeerte: (030) 253 2583

APPENDIX 2: ELEKTRONISCHE HULPMIDDELEN BIJ CITEREN

Door MICHA H. WERNER

Door de ontwikkeling van ICT-systemen en het internet is ook de manier waarop onderzoek gedaan wordt aan het veranderen. Een van de positieve kanten van de recente ontwikkelingen is het ontstaan van elektronische hulpmiddelen die onderzoekers niet alleen bij het vinden van literatuur ondersteunen maar ook de opslag, het commentariëren en citeren van bronnen veel gemakkelijker maken. Gegeven de hoeveelheid van beschikbare systemen en de snelle ontwikkeling daarvan zullen we hier niet al te gedetailleerd op ingaan.

“reference managers” helpen met opslag en citeren van bronnen

Een paar opmerkingen over wat meestal

reference managers wordt genoemd is echter wel op zijn plek. Deze systemen...

- ... bieden de mogelijkheid om de bibliografische gegevens (auteur, plaats, uitgever, ISBN, enz.) van verschillende soorten van bronnen (boeken, hoofdstukken uit bundels, artikelen in vaktijdschriften, elektronische bronnen, etc.) op te slaan en trefwoorden en abstracts toe te voegen.
- ... maken het mogelijk om literatuurgegevens direct uit bestanden van bibliotheken of van uitgevers van elektronische tijdschriften te importeren.
- ... bieden ook mogelijkheden om het bestand op verschillende manieren te doorzoeken.

Bovendien bieden sommige systemen nog de mogelijkheid om binnen geschreven werk (bijv. in de vorm van een \LaTeX -bestand, of een OpenOffice-, een RTF- of een doc-bestand) de literatuurverwijzingen automatisch aan bepaalde formele eisen, bijvoorbeeld de regels van *The Chicago Manual of Style* (zie boven hoofdstuk 3, p. 34) aan te passen en automatisch noten en/of een literatuurlijst te creëren.

Afhankelijk van het gebruikte tekstverwerkingsprogramma (\LaTeX of zoiets als OpenOffice.org Writer of MS Word) en van de betreffende *reference manager*

werkt dit anders. Hier wordt het nu kort besproken voor \LaTeX . \LaTeX heeft tegenover gewone tekstverwerkingsprogramma's veel voordelen en is het standaard formaat voor wetenschappelijke artikels in veel theoretische disciplines, zo ook in de theoretische filosofie. Als je met \LaTeX werk zul je vrij zeker "Bib \TeX " gebruiken om literatuurlijsten te organiseren. Bib \TeX is echter maar het "backend"-systeem voor literatuuropslag en -verwerking. Gegevens in Bib \TeX -bestanden invoeren kan je in principe met een gewone tekst-editor, maar je kan er ook verschillende grafische "frontends" voor gebruiken, waarvan velen, zoals "Pybliographer", of "Zotero", als open-source programma's verkrijgbaar zijn. Het programma LyX (www.lyx.org), dat tevens als open-source programma ontwikkeld wordt, biedt ook voor leken de mogelijkheid om \LaTeX -bestanden te produceren. Via een simpel grafisch front-end biedt het daarbij toegang naar bestaande Bib \TeX -bestanden. Het probleem hiermee is dat tijdschriften op het gebied van de praktische filosofie en de geschiedenis van de filosofie vaak bestanden in RTF- of doc-formaat eisen. Gelukkig kunnen ook programma's als OpenOffice.org of MS Word door aanvullende software in staat worden gesteld om literatuurverwijzingen automatisch te formatteren en literatuurlijsten te genereren. Om te zien wat er allemaal mogelijk is kan je bijv. de documentatie op de website van zotero (www.zotero.org) gebruiken. Maar zoals gezegd zijn er een heleboel alternatieven en kunnen we hier zeker geen omvattende overzicht geven.

Ten slotte nog een *caveat*: Overweeg altijd goed welke hulpmiddelen echt nodig zijn. Ook al zijn vele technische systemen op verschillende manieren behulpzaam vergt het toch ook tijd om daarmee vertrouwd te worden. Gebruik van een *reference manager* is vooral zinvol als je op langere termijn met academisch schrijven bezig zult zijn of literatuurgegevens wilt verzamelen.

APPENDIX 3: PORTFOLIO & TUTORAAT

Om het bachelordiploma te kunnen verkrijgen, moet een portfolio worden overlegd aan de examencommissie aan het einde van je studie. Het portfolio is een dossier waarin je zelf je studievoortgang bijhoudt met betrekking tot vaardigheden en het traject en de vakken die je wilt volgen. Het helpt je om inzicht te verkrijgen in je leerresultaten en om je vaardigheden, zelfpresentatie en profilering te beoordelen. Dit is belangrijk, omdat je door – voor jezelf – je studievoortgang te evalueren je in staat bent een beter idee te vormen over waar je naar toe wilt: pas door na te denken over wat je wel en niet leuk en interessant vond in de vakken die je hebt gevolgd, kan je een goed oordeel vormen over de vakken die je nog wilt volgen. Je bent helemaal zelf verantwoordelijk voor het portfolio; er gaat niemand tijdens je studie constant vragen hoe het ermee zit. Dit leidt ertoe dat sommige studenten het pas aan het eind van hun bachelor invullen, maar dit is echt een gemiste kans: zo'n portfolio is zeer nuttig voor je zelfinzicht en zelfreflectie als je het bijhoudt.

Ook dient het portfolio dikwijls als uitgangspunt voor een gesprek met je tutor. Als je het documentje mooi bijwerkt ieder blok, kan je samen met je tutor gefundeerd spreken over je studietraject en is de kans het grootste dat je alle vakken volgt die je zou willen volgen. Het is jammer maar re-

ëel: veel studenten komen er redelijk aan het einde van hun studie achter dat er bepaalde cursussen waren die ze interessant gevonden hadden, of wellicht niet de juiste vakken gevolgd hebben om aan de eisen van het gekozen studietraject te voldoen. Dit soort vervelende zaken kan je vermijden door de portfolio regelmatig bij te werken. Voor een goed verloop van je studie is het bijzonder belangrijk contact te houden met je tutor, je portfolio bij te houden en steeds op je vergaarde kennis en ontwikkelde vaardigheden te blijven reflecteren.

het is belangrijk voor je studie contact te houden met je tutor en je portfolio bij te houden

APPENDIX 4: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ THEORETISCHE FILOSOFIE

DOOR MENNO LIEVERS

De disciplinegroep theoretische filosofie bestaat voor een groot deel uit logici en taalfilosofen. Deze samenstelling beïnvloedt uiteraard de manier waarop filosofie beoefend en gewaardeerd wordt. De hoofdregel die daarbij gehanteerd wordt is dat een betoog – hetzij schriftelijk, hetzij mondeling – moet gehoorzamen aan de wetten van de logica. Een essay of paper in het bijzonder moet daarom een duidelijke logische structuur bevatten en zo helder mogelijk geschreven zijn.

In deze beschrijving vertel ik eerst iets meer over logische basisregels, vervolgens vertel ik iets over de structuur van een paper, daarna over hoe je een geschikt onderwerp kunt kiezen en wat de onderwerpen zijn waarover je binnen onze disciplinegroep zou kunnen schrijven en adequate begeleiding kunt krijgen. Ten slotte zeg ik iets over het verschil in benadering tussen historici van de wijsbegeerte en systematische filosofen.

LOGISCHE BASISREGELS. Eén van de verplichte onderdelen in het eerste jaar van je filosofie-studie is logica. Logica is de kunst van het geldig redeneren. Een geldige redenering is er een waarvan het noodzakelijk is dat indien alle premissen waar zijn, de conclusie ook waar is. Een redenering is dus ongeldig, indien de premissen waar zijn, maar de conclusie onwaar. Een belangrijk hulpmiddel om de geldigheid van redeneringen te toetsen is het construeren van een logische kunsttaal. De bedoeling daarvan is dat je de regels die je daarbij inzichtelijk en ondubbelzinnig leert gebruiken in een formele kunsttaal ook gaat toepassen in de gewone omgangstaal, bijvoorbeeld tijdens het schrijven van een essay.

Tabel 0.6: basisregels natuurlijke deductie systemen propositielogica

Modus Ponendo Ponens

Indien P, dan Q

P

Q

Modus Tollendo Tollens

Indien P, dan Q

Niet Q

Niet P

Het disjuncte syllogisme

P of Q

Niet P

Q

Het hypothetisch syllogisme

Indien P, dan Q

Indien Q, dan R

Indien P, dan R

Het constructieve dilemma

Indien P, dan Q; en indien R, dan S

P of R

Q of S

Het destructieve dilemma

Indien P, dan Q; en indien R, dan S

Niet Q of niet S

Niet P of niet R

Deze regels moet je telkens voor ogen houden bij het schrijven van een stuk.

Even belangrijk is om de volgende fouten (drogredeneringen) niet te maken. Heel vaak komt 'begging the question' voor; dat je vooronderstelt wat je zou moeten bewijzen. Je redenering heeft dan eigenlijk de volgende structuur:

Premisse: God bestaat.

Dus concludeer ik: God bestaat.

Een andere hoofdzonde is natuurlijk dat je jezelf niet mag tegenspreken. Dit kan direct, bijvoorbeeld doordat je in het begin van je essay beweert dat P het geval is, maar aan het einde van je betoog stelt dat P niet het geval is. Jezelf tegenspreken kan ook verhuuld gebeuren, bijvoorbeeld doordat je aan het begin van je essay

stelt dat P niet het geval is maar vervolgens een aantal beweringen doet die – wanneer je er goed naar kijkt – impliceren dat P wel degelijk het geval is. Dit overkomt de beste filosofen en maakt eigenlijk de essentie van filosoferen uit. Zo kom je er immers achter dat een verzameling beweringen die je voor waar hield, niet gezamenlijk waar kunnen zijn. En dat is vooruitgang. Daarom is zorgvuldig redeneren zo belangrijk in de filosofie.

DE STRUCTUUR VAN EEN ESSAY. Binnen de disciplinegroep theoretische filosofie, waarin dus zoveel belang wordt gehecht aan de logica van een betoog, moet de structuur van een essay gericht zijn op het laten zien dat de redeneringen die het bevat geldig zijn. Heel eenvoudig komt dat neer op het volgende:

- a. Stel de conclusie die je wilt gaan bewijzen.
- b. Beschrijf de redenering voor die conclusie.
- c. Laat zien dat die redenering geldig is.
- d. Laat zien dat de premissen van de redenering waar zijn.
- e. Vat de redenering nog eens samen.

Voor een essay is deze structuur meestal voldoende. Voor een paper (uitvoerig essay) of een scriptie kun je eerst beschrijven waarom de vraagstelling van de scriptie belangrijk is en wat er in de literatuur aan opvattingen over deze vraagstellingen is gepubliceerd. Vervolgens kun je laten zien waarom die bestaande opvattingen niet deugen, waarna je je eigen redenering geeft. Je kunt daarna zelf mogelijke bezwaren tegen je eigen positie formuleren en die vervolgens weerleggen. Belangrijk is dat deze toevoegingen niet de heldere structuur van je onderliggende argumentatie ondermijnen. Let daar op!

GESCHIKTE ONDERWERPEN KIEZEN. De leidraad bij het kiezen van een geschikt onderwerp is eigenlijk eenvoudig. Om te beginnen moet het onderwerp je interesseren. Vervolgens moet je dat onderwerp afbakenen, hetgeen wil zeggen: maak het niet te ruim of te breed. Om een voorbeeld te geven. Stel je bent geïnteresseerd in het lichaam-geest probleem. Dat onderwerp is op zichzelf veel te groot; je kiest daarom voor de houdbaarheid van het functionalisme. Maar ook dat is nog veel te breed en je richt je daarom op de vraag of zogenaamde *qualia* goed gekarakteriseerd kunnen worden binnen het functionalisme. Je gaat literatuuronderzoek doen en zelfs dat onderwerp blijkt nog veel te groot, dus je besluit je te richten op de specifieke oplossingen die één of twee auteurs voor dat

argumenteer consistent en maak de structuur van het argument expliciet

probleem hebben gegeven. Pas dan zit je op het niveau waarop je je als student daadwerkelijk kunt engageren met de filosofen wiens werk je bespreekt. Nu kun je daadwerkelijk met ze in debat gaan en zo wat je zelf denkt helderder voor ogen krijgen. In een variant op Wittgenstein: je moet het werk van andere filosofen gebruiken om hoger op te klimmen en je eigen inzicht te vergroten.

GESCHIKTE ONDERWERPEN BINNEN THEORETISCHE FILOSOFIE

De meeste docenten binnen de vakgroep theoretische filosofie doen onderzoek op het gebied van de formele, mathematische logica. Er wordt ook onderzoek gedaan naar betekenis­theorieën voor natuurlijke talen, zowel formele als informele, en naar de relatie tussen taal­filosofie en filosofie van de geest. Daarnaast wordt er onderzoek gedaan op het gebied van de wetenschaps­filosofie. Als algemene leidregel kun je volgen: als een docent op college iets vertelt dat je interesseert, stap op hem of haar af en vraag wat er te doen valt! Iedere docent vindt het leuk wanneer iemand geïnteresseerd is in wat hij of zij vertelt en doet.

De verwijzing naar logische regels in het bovenstaande was zo uitvoerig, omdat er binnen onze discipline­groep veel waarde aan wordt gehecht. Ze vormen de rand­voorwaarden waarop papers worden beoordeeld en zijn bepalend voor de tactiek die je moet volgen bij het schrijven van een stuk. Binnen onze discipline­groep geldt dat je doel­stelling moet zijn bij het schrijven van een paper uit te vinden hoe het zit. We gaan er dus van uit dat er zoiets bestaat als filosofische kennis die uitgedrukt kan worden in een paper. Als je iets beweert, laad je daarmee de bewijs­last voor die bewering op je schouders. Je moet kortom een bewijs leveren en dat bewijs is een geldige redenering, waarvan de premissen waar zijn.

APPENDIX 5: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ GESCHIEDENIS VAN DE FILOSOFIE

DOOR PIET STEENBAKKERS

Kunstgeschiedenis is geen kunst. Geschiedenis van de filosofie – is dat eigenlijk wel filosofie? Bij filosofie is het al eeuwenlang de gewoonte dat kennis van de geschiedenis van het vak gerekend wordt tot de onmisbare bagage voor het beoefenen ervan. Om te begrijpen waarom dat zo is, moeten we... inderdaad: de historische wording van deze traditie bestuderen, dus historici van de filosofie worden. We moeten ons evenwel ook afvragen waarom het bij filosofie – anders dan in andere wetenschappelijke disciplines – van belang is de geschiedenis ervan te kennen. We moeten dus zowel historici zijn als ook filosofen. Het lijkt er dus op dat we met deze vraag iets specifieks van de wijsbegeerte als academische discipline op het spoor zijn.

De geschiedenis van de filosofie is een relatief jong onderdeel van de filosofie. Zij kristalliseert zich in het midden van de 18de eeuw uit. De invoering als onderdeel van de studie wijsbegeerte aan de universiteiten is voor een belangrijk deel te danken aan de grote Duitse idealist G.W.F. Hegel (1770–1831). Het idealisme duidt de wereld als fundamenteel ‘ideëel’ van aard; materiële aspecten laten zich dan begrijpen als manifestaties van een werkelijkheid die in haar diepste wezen geestelijk is. Hegel ziet filosofie niet als het min of meer toevallige product van een reeks denkers, maar als een noodzakelijke uitdrukking van de ontwikkeling van het geestelijk principe van de werkelijkheid: de Geest. Zijn eigen denken verschijnt dan als synthese en bekroning van de totale ontwikkeling van de filosofiegeschiedenis, omdat de Geest in die ontwikkeling zijn eigen wording herkent. Deze opvatting wordt tegenwoordig vrijwel niet meer in die vorm aangehangen. Toch blijft Hegels panoramische visie op de geschiedenis een belangrijke wijsge-

rige inspiratiebron, omdat hier wordt geprobeerd de geschiedenis te begrijpen als een samenhangende en ook noodzakelijke ontwikkeling. Door zijn leerlingen zijn in de negentiende eeuw belangrijke leerboeken geschreven, en de invloed daarvan werkt tot in onze huidige tijd door. Wat als aantrekkelijk van het hegeliaanse model beschouwd kan worden is ook dat het een kader biedt waarbinnen wijsgerige stromingen kunnen worden geplaatst, zodat ze niet langer verschijnen als contingente, subjectieve bedenksels.

Het beoefenen van de geschiedenis van de filosofie laat zich dus niet duidelijk scheiden van het filosoferen zelf. Dat blijkt niet alleen uit de ‘partijdige’ geschiedschrijving van het hegelianisme, maar ook uit de praktische invulling van het vak aan de universiteiten. Om geschiedenis van de wijsbegeerte te bedrijven moet men niet alleen historicus zijn, maar ook vertrouwd zijn met wijsgerige betogen om die op hun merites te beoordelen, of om de invloed van denkers op elkaar te kunnen taxeren. In de keuze en ordening van het materiaal gaat veel eigen uitpluiswerk zitten; onvermijdelijk ook expliciete of impliciete opvattingen over wat ‘geschiedenis’ en wat ‘filosofie’ is. Zo is er bijvoorbeeld het intrigerende probleem of er in de filosofie sprake is van vooruitgang, zoals in de natuurkunde, psychologie of biologie. Weten wij, filosofisch gesproken, meer dan Aristoteles; en zo ja: wat?

In de academische filosofiebeoefening onderscheidt het historisch-wijsgerig onderzoek zich van andere benaderingen door enkele specifieke vaardigheden. De belangrijkste daarvan is dat een historicus van de filosofie competent moet zijn in het omgaan met bronnen. Dat zullen in het algemeen teksten van filosofen zijn, en wel – althans voor het onderzoek – in de oorspronkelijke talen. Vertalingen zijn geen oorspronkelijke teksten. Toch zijn vertalingen voor de verspreiding van het denken van groot belang, en in de studie filosofie zal de student ook heel vaak op vertalingen zijn aangewezen. Wie tegenwoordig een afstudeerscriptie over bijvoorbeeld antieke wijsbegeerte wil schrijven, kan dat ook doen zonder Grieks of Latijn te beheersen.

leer omgaan met bronnen

Hoe de werking een filosoof in de geschiedenis is geweest, hangt niet alleen af van wat hij of zij feitelijk geschreven heeft, maar ook van nogal wat afgeleide verschijnselen: de beschikbaarheid en kwaliteit van eigentijdse vertalingen, de wijze waarop hij of zij in de gangbare leerboeken wordt behandeld, de beeldvorming die naar aanleiding van zijn of haar leven is ontstaan. Als historicus heb je vaak met een kluwen van dit soort complicaties te maken. Uiteindelijk vormen

dan de gedachten van een filosoof, zoals die in zijn of haar werken hun neerslag hebben gekregen, je houvast. Dat is de kern waaromheen de rest kan worden gesitueerd.

Een filosoof die niet meer in leven is, maar een oeuvre heeft nagelaten, kan nog slechts door dat werk tot ons spreken. Als het een filosoof van belang is, verdient deze het door ons zo zorgvuldig en welwillend mogelijk te worden gelezen. Het is niet moeilijk een wijsgerig betoog naar aanleiding van een onhandige of onduidelijke formulering, of van diens onbekendheid met nieuwe natuurkundige inzichten naar de prullenbak te verwijzen; veel lastiger maar ook interessanter is het een betoog te doorgronden en te reconstrueren vanuit het denkkader van de wijsgeer zelf, en erachter te komen welke problemen het betoog diende op te lossen. Dit welwillende duiden vereist tijd, energie en kennis van zaken. Veel termen die in de geschiedenis van de filosofie opduiken, ontwikkelen zich en betekenen bij de ene filosoof iets anders dan bij de andere; ingrijpende betekenisverschuivingen kunnen zich zelfs binnen het werk van één filosoof voordoen. Betekenisverschuivingen hebben vaak ook zelf betekenis. Ze kunnen iets zeggen over nieuwe invloeden die een filosoof ondergaat of die een tijdperk kenmerken. Vaak geven betekenisverschuivingen de historicus van de filosofie ook aanleiding om onduidelijke dateringen van zijn geschriften op te helderen.

**lees welwillend
en zorgvuldig**

Wie zich in de geschiedenis van de filosofie wil bekwamen, begint aan een traject van voortdurende kennisvermeerdering, met steeds nieuwe, verrassende wendingen. Toch is historisch-wijsgerig onderzoek uiteindelijk vooral een zaak van filosofische passie en intuïtie; de eruditie die ervoor nodig is volgt dan als het ware vanzelf. Voor een deel is dat zelfs een kwestie van dingen afleren. Als eenentwintigste-eeuwers zijn we licht geneigd onze eigen opvattingen als de historische culminatie van alle voorafgaande eeuwen te zien, en filosofen in vroegere perioden te beoordelen op hun bijdrage aan onze moderne inzichten. De geschiedenis van het denken verschijnt dan als een soort estafette. Dat is een misvatting waarvan we ons – met de nodige moeite – moeten bevrijden om de filosofie van het verleden open tegemoet te kunnen treden. Hetzelfde geldt voor de constructies die we op de geschiedenis plaatsen om er greep op te krijgen: het verdelen van filosofen in concurrerende stromingen (zoals empirisme versus

hou rekening met betekenisverschuivingen

rationalisme, of analytisch versus continentaal) is alleen maar een hulpmiddel, en doet geen recht aan de werkelijke ontwikkeling.

APPENDIX 6: ACADEMISCHE VAARDIGHEDEN BIJ PRAKTISCHE FILOSOFIE

Door BERT VAN DEN BRINK

Praktische filosofie is filosofie van het praktisch denken en handelen. Deze discipline wordt in Utrecht in volle breedte onderwezen: ethiek, politieke en sociale filosofie en filosofie van de geest zijn verplichte vakken. Verderop in je studie kun je bovendien ook nog esthetica en – vooral bij docenten van Godgeleerdheid - godsdienstfilosofische vakken volgen. De in deze reader voorgestelde algemene academische vaardigheden zijn ook voor praktische filosofie onontbeerlijk. Toch lijken een paar kanttekeningen over de eigen aard van de praktische filosofie op hun plaats.

Anders dan bij theoretische filosofie is het in de praktische filosofie meestal niet nodig om je in formele talen te bekwamen om de academische taal van het vakgebied te beheersen. De aantrekkingskracht maar tegelijkertijd een van de grootste moeilijkheden van de praktische filosofie schuilt er in dat zij reflecteert op ons praktisch denken en handelen in een vocabulaire dat vaak zelf heel dicht bij dat praktische denken en handelen blijft staan. Dat leidt er soms toe dat beginnende studenten zich niet voldoende bewust zijn van de fundamentele verschillen tussen alledaagse discussies over ethische, politieke, psychologische en esthetische kwesties enerzijds en academisch-filosofische discussies over dergelijke kwesties anderzijds. Hoewel dergelijke discussies zeker niet geheel onafhankelijk van elkaar bestaan, is het van belang het volgende in het oog te houden:

Ten eerste: Wees voorzichtig met persoonlijke ethische, politieke, spirituele en esthetische preferenties. Praktische filosofie reflecteert op praktisch denken en handelen maar is niet het geëigende middel om jouw gedachten ten aanzien van dergelijke preferenties uit te dragen. Om praktische filosofie op academisch niveau te bedrijven is het van belang om je te realiseren dat je persoonlijke preferenties meestal niet dienen te worden ingebracht in de analyse van ons praktische

denken en handelen. Academische praktische filosofie analyseert veeleer de handelingstheoretische, conceptuele en empirische veronderstellingen die tot uitdrukking komen in de normatieve handelingsoriëntaties – oriëntaties in het licht van als correct beschouwde normen – in ons alledaagse handelen. Praktische filosofie

wees voorzichtig met persoonlijke preferenties

probeert de rol die dergelijke veronderstellingen spelen te analyseren, houdbare van onhoudbare veronderstellingen te scheiden, en op basis daarvan correcte theoretische kennis te ontwikkelen over het praktische handelen en denken. Enkele voorbeelden: de vraag wat het betekent moreel

te argumenteren is een andere vraag dan de vraag wat volgens jou in inhoudelijk opzicht de juiste morele opvatting over een bepaalde kwestie is. De eerste vraag is een typisch academisch filosofische vraag, de tweede vraag is een vraag die dikwijls meer van doen heeft met je persoonlijke levensopvatting dan met een filosofische analyse. De vraag wie jij de beste moderne schilder vindt is filosofisch weinig interessant, de vraag welke eigenschappen van een goed kunstwerk mensen om welke redenen aanspreken is een echte filosofische vraag. De vraag welke politieke ideologie jou het sterkste aanspreekt is filosofisch weinig relevant, de vraag in hoeverre een politieke ideologie om acceptabel te zijn democratisch pluralisme dient te accepteren des te meer.

Ten tweede: Praktische filosofie is bij uitstek een systematische filosofische discipline. Dat wil zeggen dat ze zich niet in de eerste plaats bezig houdt met het bestuderen van filosofische theorieën, maar uiteindelijk gericht is op het voortbrengen van eigen filosofische kennis in de vorm van zelfstandig ontwikkelde filosofische theorieën. Nu zul je zeker tijdens je verplichte vakken heel wat praktisch-filosofische klassiekers lezen, maar uiteindelijk zal er ook van jou worden verwacht dat je zelf een wijsgerige analyse en argumentatie over aspecten van het praktisch denken en handelen van mensen kunt ontwikkelen. Juist omdat het vakgebied vaak zo dicht raakt aan eigen voorkeuren en vooroordelen op de gebieden van ethiek, politiek, antropologie, spiritualiteit en esthetica is het moeilijk om tot voldoende ingeperkte vraag- en doelstellingen te komen. Bedenk je dat dit een bij docenten bekend probleem is; zij helpen je graag er mee om te gaan. Al tijdens de verplichte vakken wordt er in de vakken praktische filosofie aandacht besteed aan hoe een wijsgerige ethische analyse zich onderscheidt van een alledaagse ethische analyse; hoe een politiek-filosofisch onderzoek zich onderscheidt van een politiek gemotiveerd onderzoek; hoe een wijsgerig antropologische these zich onderscheidt van een these over het juiste leven voor de mens.

Ten derde: Praktisch filosofische theorieën sluiten vaak heel dicht aan bij onze alledaagse intuïties over ons praktische handelen en denken. Dat is niet zo vreemd: als het utilisme niet iets heel begrijpelijks zou zeggen over ethische oordelen dan zou het nooit zo'n succesvolle theorie zijn geworden als het is; als John Rawls' theorie van rechtvaardigheid niet bij velen een gevoelige snaar zou raken, zou ze niet half zo aansprekend zijn als ze is. Toch moeten we niet te snel aannemen dat een theorie die goed 'voelt' ook correct is. Dat blijkt al uit deze voorbeelden: Rawls is een uitgesproken criticus van het utilisme, wie zijn bezwaren leest zal het snel met hem eens zijn. Maar omgekeerd zal een precieze lezing van utilistische critici van Rawls velen ook overtuigen. Praktische filosofie kan, in andere woorden, verwarrend zijn. De discipline confronteert je met verschillende theoretische inzichten ten aanzien van diepzittende normatieve veronderstellingen in ons denken en handelen. Toch sluiten die inzichten elkaar vaak uit. Als student praktische filosofie zul je in staat moeten zijn om daarbij niet als vanzelf te denken: de waarheid zal wel ergens in het midden liggen, ik kijk wel welke theorie ik het beste kan gebruiken. Wie praktische filosofie wil bedrijven moet bewapend zijn met een gezonde dosis theoretische waarheidszin en daaraan vasthouden als verschillende theorieën verschillende intuïties aanspreken. Wie daaraan plezier beleeft kan, zolang hij of zij zich houdt aan het inzicht dat het niet alleen van belang is wát je zegt, maar ook hóe je het zegt, het hart ophalen aan cursussen praktische filosofie.

GERAADPLEEGDE BRONNEN

“Schrijfwijzer voor scripties. Faculteit Godgeleerdheid. Versie 29 januari 1999”.

Samenstelling: drs. B.A.M. van den Berg, drs. M.M. Daal, drs. M.A. van den Hoven

“Instructie voor het presenteren van een mondeling (co-)referaat Basisdoctoraal-cursus Voortgezette Ethiek. Versie 1999/2000.” Jan Vorstenbosch